

FILOZOFSKI FAKULTET U ZAGREBU
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE ZNANOSTI
2015./2016.

MATIJA PANIĆ
CENZURA ODOZDO:
prilog raspravi o cenzuri
i ulozi knjižnica u demokratskom društvu
Diplomski rad

Mentor: Dr.sc. Ana Barbarić

Zagreb, 2016.

Sadržaj:

1. Uvod.....	3
2. Riječ, moć, vlast i država.....	4
3. Cenzura.....	7
3.1. Analiza definicija.....	8
3.2. Cenzura odozgo i odozdo.....	12
3.2.1. Cenzura odozgo.....	13
3.2.2. Cenzura odozdo.....	20
4. Normativno o cenzuri.....	32
4.1. Opravdanost cenzure.....	32
4.2. Neopravdanost cenzure.....	35
5. Uloga knjižnica u demokratskim društvima.....	48
5.1. Vrijednosti za koje se knjižnice zalažu.....	49
5.2. Uloga knjižnica u suprotstavljanju cenzuri.....	51
6. Zaključak.....	56
Literatura.....	57

1. Uvod

Cenzura je fenomen koji ljudsku civilizaciju prati od njenih prvih koraka, preko raznih stadija njenog razvoja pa sve do danas, a osnovano je vjerovati da će ju pratiti i u budućnosti. Njena specifičnost, a stoga i zanimljivost, proizlazi iz njene zapletenosti u gustu mrežu odnosa riječi, i misaonog svijeta čovjeka u širem smislu, zatim moći, vlasti i socijalnih interakcija društava i njihovih dionika. Kao takva ona je bila i ostaje predmet intelektualnog zanimanja, rasprava i znanstvenih istraživanja. Mnogi su pisali i govorili o fenomenu cenzure. John Milton, John Stuart Mill, Benjamin Franklin, Heinrich Heine, George Bernard Shaw, Rosa Luxemburg, Kurt Vonnegut, Christopher Hitchens, samo su neki od autora koji su svojim djelima pridonijeli toj višestoljetnoj raspravi. Znanstvena zajednica u Hrvatskoj može se s time u vezi posebice ponositi doprinosom i značajnim opusom djela koja je za sobom ostavio Aleksandar Stipčević.

Pritom, u toj raspravi mogu se razlikovati dvije vrste razgovora. Prvi je teorijski i bavi se određenjem samog predmeta razgovora, dok je drugi normativni i bavi se određenjem stava spram predmeta. U ovome radu, nastojat ću dati svoj doprinos raspravi upravo kroz ove dvije vrste razgovora o cenzuri. Tako ću u prvom, teorijskom djelu rasprave razmotriti odnose riječi, moći, vlasti i države kako bi ocrtao širi kontekst fenomena cenzure. Nakon toga slijedi razmatranje postojećih određenja cenzure, a po završetku analize istih, predložit ću vlastito viđenje definicije cenzure. U nastavku predložit ću podjelu cenzure prema subjektu, kojom razlikujem cenzuru odozgo i odozdo, i argumentirati zašto smatram da je ona potrebna, a potom kroz prikaz povijesnih primjera približiti njihove glavne karakteristike. U drugome djelu, okrećem se normativnoj raspravi o cenzuri, u kojoj ću razmatrati opravdane i neopravdane primjere cenzure, odnosno njene pozitivne i negativne strane, od kojih je potonjih daleko više. Pritom ću naznačiti argumente koje su iznijeli prijašnji autori koji su govorili o ovoj temi a koje smatram najznačajnijima, kao i naznačiti neke suvremene cenzorske tendencije i njihove karakteristike. U trećem djelu, koji se nastavlja na prethodni normativni razgovor, biti će riječi o knjižnicama, njihovim vrijednostima i njihovim društvenim ulogama u demokratskim društvima. Konačno, identificirat ću pet izvora cenzure koje prijete knjižnicama i razmotriti njihovu ulogu u borbi protiv iste.

Iako će se govoriti o cenzuri sadržaja, fokus će ipak biti na cenzuri knjiga, iako će primjeri cenzure ostalog sadržaja i građe biti prisutni prema potrebi. Ovaj rad neće se baviti sistematskim prikazom cenzure i njenih vrsta.

2. Riječ, moć, vlast i država

Na samom početku smatram svrsishodnim započeti raspravu o cenzuri sa razmatranjem osnovnih pojmova: *riječ, moć, vlast* i *država*, te njihovog međuodnosa, kako bi naznačio širi kontekst problematike cenzure.

Potreba za izražavanjem i dijeljenjem sadržaja ljudskog uma, inspiriranog podjednako vanjskim i unutarnjim svijetom, prisutna je od samih početaka ljudske vrste. Udaranjem kamena o kamen ili štapa o štap, oponašali smo zvuk kopita kakve životinje ili upornog padanja kiše. Crtežima na zidovima spilje naši preci reproducirali su ono viđeno, možda i zamišljeno. Od tih skromnih početaka postepeno je raslo bogatstvo sadržaja, ali i medija za njihovo izražavanje i daljnje prenošenje. Ipak, od svih oblika izražavanja dostupnih čovjeku, riječi su te koje su ostavile najveći trag na život ljudske vrste, u njoj dosadašnjoj povijesti. *Riječi*, ti skupovi glasova (ili znakova)¹, simboli su putem kojih prenosimo poruke, značenja, ideje, misli – i same bez broja i kraja kao i riječi kojima ih prenosimo. One su nam omogućile izražavanje, komunikaciju dublju od bilo koje prijašnje, a sa njom i mogućnost dublje empatije. Mogućnost efikasnije komunikacije i prenošenja znanja značajno je pridonijela ekspanzivnom razvoju ljudskih organizacija od čopora i plemena, preko kneževina i kraljevstava, država-nacija, pa sve do današnjeg globaliziranog i međupovezanog svijeta. Nadalje, jezik i riječi su nam pomogli u razvoju umnog svijeta, artikuliranih misli i racionalnog zaključivanja. Svjetski poznati astrofizičar Carl Sagan podsjeća nas da riječi, jednom zapisane na mediju, omogućuju prenošenje poruka kroz vrijeme, i naš opstanak u svijetu živih čak i nakon neizbježnog: “Jedan pogled u nju i naći ćete se u glavi druge osobe, možda neke koja je mrtva već tisućama godina. Preko milenija, autor govori jasno i tiho u vašoj glavi, izravno vama. Pisanje je možda najvećih ljudski izum, koji spaja ljude koji se nikada nisu upoznali, građane udaljenih epoha. Knjige razbijaju okove vremena”.²

Ipak, rijetko kad je nešto jednostrano. Osim svega onog dobrog i poticajnog što riječi mogu pružiti, one imaju i svoju drugu stranu: “Riječi poput nasilja slamaju tišinu”.³

---

¹ Leksikografski zavod Miroslav Krleža. “Riječ. // Hrvatska enciklopedija”, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, pristupljeno 10. kolovoza 2016, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52863#top>

² Carl Sagan, *Cosmos, Part 11: The Persistence of Memory*, TV serija, režirao Adrian Malone, prezentirao Carl Sagan (1980; PBS; SAD), DVD.

³ Eng. *Words like violence break the silence* (Depeche Mode, *Enjoy the Silence*, album: *Violator*, 1990); “Enjoy the Silence”, *Wikipedia*, zadnja promjena 15.8.2016., https://en.wikipedia.org/wiki/Enjoy_the_Silence

Kao nositelji značenja, riječi uvijek evociraju potencijal moći. Interakcija sadržaja poruke prenijete riječima – govorom, pismom ili nekim drugim medijem – i slušatelja, odnosno publike, odrediti će hoće li se taj potencijal moći ostvariti ili će on ostati upravo to, potencijal. Na primjer, postoji značajna razlika između izvikivanja riječi: “Sladoled! Sladoled!” i “Vatra! Vatra!” u kazališnoj dvorani punoj ljudi.⁴ Poznat je i slučaj prijenosa radio-drame *Rat svjetova* Orson Wellesa. Neki od slušaoca vjerujući da slušaju izravan prijenos stvarnih događanja počeli su paničariti.⁵ Nama se reakcija djela javnosti u oba primjera – u prvom hipotetska u drugom stvarna – može činiti neprimjerena ili pretjerana i u nesrazmjeru sa sadržajem. Dobrim dijelom bili bi smo u pravu, jer racionalnost i kritička i smirena reakcija na podražaje iz vanjskog svijeta, posebice kada se nalazimo u javnosti, jest standard ljudskog ponašanja kojem treba težiti, radi sebe i radi drugih. Pritom ne bi smjeli propustiti uvidjeti da reakcije nisu posljedica isključivo sadržaja poruke izražene riječima, već interakcije sadržaja i publike. Drugim riječima, potencijalna moć riječi proizlazi iz njene interakcije sa slušateljima.

Moć možemo definirati na različite načine; ako zavirimo u politološki diskurs naići ćemo na široko korištenu definiciju Maxa Webera: “Moć je stvarni utjecaj, kojega posjeduju pojedinci i grupe, što pretpostavlja određeni stupanj vjerojatnosti da će u nekom društvenom odnosu oni i u slučaju otpora nametnuti drugima svoje ideje, interese ili volju...Sila je najoštrij izraz moći.”⁶

Pritom treba moć razlikovati od vlasti koja predstavlja: “Vjerojatnost da odredi broj osoba poslušna zapovijed određenog sadržaja...pritom se zapovijed temelji na potenciji nasilja odnosno prijetnje nasiljem...vlast ima monopol nad nasiljem, odnosno represivnim aparatom, policijom, vojskom i sudstvom.”⁷ Moć može pripadati svima, vlasti nekima, a legitimna vlast samo državi.

---

⁴ Poznata i često van konteksta navođena analogija koju je u objašnjenju presude u slučaju *U.S. v. Schenck* iznio američki sudac Oliver Wendell Holmes.

Izvor: Trevor Tim, “It’s Time to Stop Using the ‘Fire in a Crowded Theater’ Quote”, *The Atlantic*, studeni 2012. <http://www.theatlantic.com/national/archive/2012/11/its-time-to-stop-using-the-fire-in-a-crowded-theater-quote/264449/>

⁵ Istraživanja su pokazala da razina panike nije bila onolika kakvom ju se često predstavlja. Veliku ulogu u tome igrali su i tadašnji mediji, želeći stvoriti senzaciju, što dodatno ukazuje na potencijalnu moć riječi.

Izvor: Martin Chilton, “The War of the Worlds panic was a myth”, *The Telegraph*, svibanj 2016., <http://www.telegraph.co.uk/radio/what-to-listen-to/the-war-of-the-worlds-panic-was-a-myth/>

⁶ Ivan Prpić, Žarko Puhovski i Maja Uzelac, *Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije* (Zagreb: Školska knjiga, 1990.), 272.

⁷ *Ibid.*, 274.

Država je “ona ljudska zajednica koja unutar određenog područja za sebe (s uspjehom) zahtijeva monopol legitimne uporabe fizičke sile.”⁸

Obim legitimne i legalne uporabe fizičke sile u određenoj državi ovisiti će o vrsti političkog uređenja te države. U modernim, liberalnim demokracijama taj obim utvrđen je pravnim poretkom države, što će reći ustavom kao temeljnim dokumentom države koji među ostalim propisuje prava i slobode građana te osnovne karakteristike države i njeno ustrojstvo, ali i svim ostalim zakonima i važećim pravnim aktima. Sve države kroz povijest zahtijevale su za sebe monopol nad uporabom fizičke sile, ali i više od toga. Naime sve vlasti zahtijevaju od onih nad kime vladaju⁹ i određeni stupanj poslušnosti oko temeljnih pitanja kao što su moral, javno ćudoređe, državna ideologija i slično. Stupanj zahtijevane poslušnosti kao i spektar pitanja oko kojih se poslušnost zahtjeva varirao je i varira o tipu vlasti i njenoj autoritarnosti. Što je vlast autoritarnija to je zahtijevana poslušnost veća i *vice versa*. Na taj način vlast osigurava lakše upravljanje političkom zajednicom, to jest državom. Vladati nad poslušnom i podaničkom populacijom lakše je od vladanja slobodoumnom i buntovnom populacijom. Česta upotreba sile je skupa, što u ljudstvu što u povjerenju onih nad kojima se vlada. Sve vlasti to vrlo brzo nauče, na lakši ili teži način. One koje to nauče opstaju, one druge ne.

Stoga, riječi koje evociraju potencijal moći, mogu predstavljati problem u upravljanju političkom zajednicom i u održavanju njene kohezije. Tako ne ćudi duga i bogata povijest nastojanja državnih vlasti, ali i drugih aktera, da pomoću mehanizama cenzure ograniče javno iznošenje mišljenja i stavova. U toj povijesti zauvijek su izgubljena brojna djela – neka od efemerne vrijednosti, druga pak od velike važnosti za ljudsku civilizaciju – ćiji broj će nam zauvijek ostati nepoznanica, a obećanje njihovog sadržaja zasigurno će golicati maštu svakog bibliofila. U nastojanju da se ograniči i kontrolira javno mišljenje i protok informacija korištene su brojne metode i instrumenti. Širina i dubina njihove primjene varirala je i varira od države do države.

Ukratko, riječi i jezik neraspletivo su povezani s moći i njenom distribucijom u političkoj zajednici. One jednako pogađaju i jednako su korisne onima koji vladaju i onima nad kojima se

---

⁸ Max Weber, *Politika kao poziv* (Zagreb: Jesenski i Turks, 2006), 6-7.

⁹ U nastavku ću koristiti i pojam *narod* i to u političkom smislu (kao pripadnici političke zajednica), a ne u etnićkom smislu (kap npr. hrvatski, francuski, japanski...narod). To ćinim radi jednostavnosti. Razlike ipak postoje (narod nije isto u antićkoj Ateni, u feudalnoj Francuskoj, Sjedinjenim Amerićkim Državama 19. stoljeća i SSSR-u.) ali u njih neću dublje ulaziti zbog obima rada. Vjerujem da će njihovo razlikovanje biti jasno u kontekstu pojedinih povijesnih primjera.

vlada. Kroz tisućljetne interakcije ljudskog djelovanja ta je isprepletenost riječi, jezika, moći i vlasti stvorila povijest kakvu poznajemo danas. Povijest punu priča o cenzuri.

3. Cenzura

Kako bi smo razlikovati te priče, odnosno povijesne primjere cenzure, potrebno je odrediti što to cenzura jest. Jednom kada je to učinjeno možemo krenuti sa daljnjim klasifikacijama tih povijesnih primjera. Pogledajmo definicije cenzure prisutne u diskursima političkih i informacijskih znanosti.

U *Hrvatski politički leksikon* Hrvoje Šošića iz 1993. godine nalazimo sljedeću definiciju: “Cenzura – prethodna politička procjena i ocjena državnog organa da li se neki tekst smije tiskati, odnosno da li se neka knjiga smije objaviti.”¹⁰

Karino Hromin Sturm donosi sljedeću definiciju: “Od lat. censura – procjena, mjera kontrole informacija koju državni organi provode nad sredstvima javnog informiranja, pregledavajući tisak, novine, knjige, književna i kazališna djela, [...]”¹¹

Leksikon temeljnih pojmova politike definira cenzuru kao: “Institucija kontrole koja sprečava objavljivanje nepoželjnih sadržaja komunikacije te tako preoblikuje suženu javnost.”¹²

Aleksandar Stipčević cenzuru razumije kao: “[...]sustav mjera koje poduzimaju vlasti ili oni koji tu vlast predstavljaju, za sprječavanje javnog iznošenja ideja i mišljenja koje vlasti drže oprečnim svojim interesima, odnosno onim moralnim i društvenim normama koje vrijede u određenoj sredini i vremenu [...]”¹³

Primjetna je sličnost definicija prisutnih u literaturi na hrvatskom jeziku, a isto vrijedi i za literaturu na engleskom jeziku, pa tako u *Enciklopedija Ujedinjenih Naroda i međunarodnih sporazuma* određenje cenzure glasi: “Međunarodni izraz za državnu kontrolu nad publikacijama i zabavom, uvedena u antičkom Rimu i primjenjivana do danas u različitim društvenim uređenjima.”¹⁴

---

¹⁰ Hrvoje Šošić, *Hrvatski politički leksikon* (Rijeka: Tiskara Rijeka, 1993.) I. svezak (A-O), 68.

¹¹ Karino Hromin Sturm, *Politička biblija* (Zagreb: vlastita naklada, 2010.), 177.

¹² Ivan Prpić, Žarko Puhovski i Maja Uzelac, *Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije* (Zagreb: Školska knjiga, 1990.), 252-255.

¹³ Aleksandar Stipčević, *Cenzura u knjižnicama* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.), 30.

¹⁴ Edmund Jan Osmańczyk, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements* (London, Philadelphia: Taylor and Francis, 1985), 125.

3.1. Analiza definicija

Analizirajući navedene definicije mogu se primijetiti četiri zajednička elementa: 1) radnja, 2) objekt radnje, 3) svrha radnje i 4) subjekt radnje.

Radnje su redom: politička procjena i ocjena; procjena i mjere kontrole, pregledavanje; kontrola, sprječavanje; kontrola; poduzimanje mjera za sprječavanje javnog iznošenja. Neupitno je da se prilikom cenzure vrši određeni oblik procjene ili ocjene sadržaja, koja u sebi inherentno sadrži i radnju pregledavanja. Svatko tko želi biti cenzor mora učiniti taj prvi korak, da od svog sadržaja koji mu je dostupan razluči onaj koji smatra prihvatljivim od onog neprihvatljivog. Drugim riječima svaki cenzor vrši *kvalitativnu procjenu* kojom određuje prihvatljivost ili neprihvatljivost sadržaja.¹⁵ Kriteriji na kojima se takva procjena temelji su raznoliki i ovise o samom cenzoru, a mogu biti: moralni, etički, politički, religijski, ideološki, sigurnosni, pedagoški i dr. Nadalje, s obzirom na motivaciju za cenzuru te namjeru procjene koja cilja na šire društvene posljedice, a kako je politika sfera alokacije i realokacije društvenih vrijednosti unutar neke političke zajednice¹⁶, tako možemo govoriti i o *političkoj procjeni*. Stoga, na temelju *kvalitativno-političke procjene* slijedi *kontrola cirkulacije* neprihvatljivog sadržaja, odnosno kontrola njegovog *stvaranja, reproduciranja i distribuiranja*.

Objekti radnje su redom: tisak, knjiga; informacije, sredstva javnog informiranja, tisak, novine, knjige, književna i kazališna djela; nepoželjni sadržaj komunikacije; publikacije, zabava; ideje i mišljenja. Među navedenim objektima cenzure možemo razlikovati: *sadržaj, medije za prijenos sadržaja*, te *sredstva javnog informiranja*. *Sadržaj* se može sastojati od: pisanih, govornih, vizualnih, grafičkih, zvučnih, i drugih podataka, informacija i znanja¹⁷, te njihovih kombinacija u vidu umjetničkih, znanstvenih, stručnih, edukacijskih, i drugih autorskih i neautorskih djela. Pojam *medij za prijenos sadržaja* određujem kao svaki materijalni i nematerijalni nositelj sadržaja. Pojam *sredstva javnog informiranja* u nastavku koristim u značenju: svi masovni mediji, i njihove službe i usluge dostupne javnosti. To su: novine i časopisi, radio i televizija, te internet odnosno World Wide Web.

---

¹⁵ Kvalitativna procjena ovdje ne znači procjenu kvalitete djela (iako to može i ne mora biti prisutno) već procjenu sadržaja u kontekstu prihvatljivosti i neprihvatljivosti.

¹⁶ Riječ je o širem shvaćanju politike kojeg ne treba miješati sa 'dnevnom' i proceduralnom politikom.

¹⁷ Za razlike između podataka, informacija i znanja, vidi: Jadranka Lasić-Lazić, *Znanje o znanju* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1996), 78-80.

Svrha radnje treba biti određena pitanjem: s kojim ciljem se provodi? Iz *Leksikona temeljnih pojmova politike* odgovor na to pitanje glasi: preoblikovanje sužene javnosti, dok Stipčević govori o javnoj nedostupnosti ideja i mišljenja. Svrha kako ju određuje *Leksikon* općenitija je i obuhvaća i određenje koje nudi Stipčević. U ispravnost i opravdanost takvog određenja svrhe cenzure, možemo se uvjeriti ako se upustimo u misaoni eksperiment u kojem ćemo zamisliti dva ekstremna, idealtipska stanja. Stanje 1, predstavlja stanje apsolutnog nepostojanja cenzure, a Stanje 2, ono u kojem je cenzura apsolutna, sveprisutna – totalitarna. Kakva bi bila javnost u svakom od dva stanja? Što javnost zapravo jest? Ponovno se konzultirajući sa politološkim diskurs nailazimo na sljedeću definiciju: “1. Skup svih pojedinaca koji svoju pozornost usmjeravaju na pitanja općeg interesa (publika) 2. Sfera saobraćanja među pripadnicima publike (okupljanje, udruživanje, komunikacija) u kojoj se može formirati stav nazor ili htijenje koje prihvaćaju mnogi (javno mnijenje)”¹⁸

Vodeći se tom definicijom, pojam *javnost* u nastavku ću koristiti u značenju: skupa pojedinaca koji svoju pozornost usmjeravaju na pitanja općeg interesa i sfera interakcije pripadnika publike, a formirani stavovi, nazori i htijenja koji prihvaćaju mnogi kao posljedica te interakcije biti će označeni pojmom *javno mnijenje*.

Vratimo se sada na misaoni eksperiment i idealtipska stanja. U Stanju 1, gdje ne postoji cenzura, javnost se manifestira u svom punom bogatstvu pluralnosti mišljenja i stavova, jasno i bez prepreka za njihovo iznošenje, komuniciranje i raspravljanje, neovisno o sadržaju. U Stanju 2, javnost je sužena od strane cenzora do te mjere da ju je u skladu s definicijom nemoguće javnošću i nazvati; u Stanju 2 javnost nema mogućnosti za bilo kakav oblik svog ostvarenja, te je svedena na puku formu. Kada bi smo se počeli kretati po hipotetskom pravcu od krajnje točke Stanja 1 do krajnje točke Stanja 2, svjedočili bismo postepenom ali zamjetnom sužavanju javnosti. Smatram stoga, da je kao svrhu cenzure opravdano definirati kao *oblikovanje sužene javnosti*. Pritom treba razlikovati motive za takvo djelovanje od svrhe samog djelovanja. Motivi mogu biti raznoliki: politički, ideološki, religijski, moralni, etički itd. Oni će ovisiti o subjektima cenzure, odnosno akterima koji ju provode. Ako na primjer, određeni akter cenzurira djelo koje kritički propituje vrijednost stoicizma jer smatra da je stoicizam vrhovna vrijednost društva i stoga ne bi trebala biti propitivana, on time oblikuje suženu javnost koja se neće baviti

---

¹⁸ Ivan Prpić, Žarko Puhovski i Maja Uzelac, *Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije* (Zagreb: Školska knjiga, 1990.), 237.

propitivanjem stoicizma. Svrha cenzure je oblikovanje sužene javnosti. Javnost koja ne propituje vrijednost stoicizma jest njena posljedica.

Subjekti radnje su od reda određeni kao država, odnosno državni organi; jedna definicija ne spominje subjekta ali o cenzuri govori kao o instituciji što implicira neki oblik institucionalne moći; tu su još vlast i oni koji vlast predstavljaju. Takva određenja subjekata cenzure smatram najproblematičnijim. Naime, kao što smo ranije vidjeli kada smo govorili o odnosima riječi, moći, vlasti i države, moć ne obitava isključivo u državnim institucijama i vlastima (državnim odnosno svjetovnim, religijskim ili nekoj od njenih kombinacija¹⁹), već i kod neinstitucionalnih aktera, poput pojedinca, grupa, udruga, sindikata i sl. Iako je istina da su kroz povijest institucionalni akteri dominantno bili ti koji su provodili cenzuru, povijest cenzure govori nam i o drugim slučajevima u kojima se kao subjekti javljaju akteri s neinstitucionalnom moći. Njihovo cenzorsko djelovanje može se pratiti od antike, ali njihovo učestalije djelovanje javlja se krajem 19. stoljeća, i sistematičnije se nastavlja u sljedeća dva stoljeća. Također, kao što ću pokazati u nastavku, neinstitucionalni akteri dominantni su subjekti cenzure u suvremenim demokratskim državama. Tako je u određenju cenzure isključiti jedan, iako manjinski, ali značajan skup primjera cenzure sasvim neispravno ako želimo iznjedruti kvalitetnu definiciju iste. Iako se neinstitucionalni akteri cenzure prepoznaju u praktičnom djelovanju, pa tako *American Library Association* na svojoj web stranici u sekciji za korisnička pitanja ističe da je cenzura “suzbijanje ideja i informacija koje određene osobe – pojedinci, grupe ili državni dužnosnici – smatraju za osudu ili opasnim.”²⁰, na teorijskoj razini to prepoznavanje manjka. Na tragu tog prepoznavanja, Ann Curry u svom djelu *The Limits of Tolerance: Censorship and Intellectual Freedom in Public Libraries*, u kojem iznosi rezultate istraživanja stavova knjižničara o cenzuri, intelektualnoj slobodi i srodnim pitanjima, donosi sljedeću definiciju cenzure:

[...]cenzura uključuje radnje službenika na koje ih je uputila vlada, a koje uključuje proučavanje komunikacija radi presretanja, potiskivanja ili brisanja sadržaja navodno štetnih državnim interesima, kao i nastojanja samoprozvanih arbitara, uključujući privatne građane i knjižnice, da potisnu, uklone ili ograniče pristup sadržajima.²¹

---

¹⁹ Dovoljno je spomenuti monarha Ujedinjenog Kraljevstva koji se nalazi na čelu države i Anglikanske crkve. Povijest broji mnoge slične primjere.

²⁰ American Library Association, “Intellectual Freedom and Censorship Q&A”, ALA, pristupljeno 20.7.2016. <http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/censorshipfirstamendmentissues/ifcensorshipqanda>

²¹ Ann Curry, *The Limits of Tolerance* (London; Lanham, Md.: The Scarecrow Press Inc., 1997.), 10.

U sumiranju, smatram opravdanim subjekte cenzure definirati kao: *institucionalne i neinstitucionalne društvene aktere*. Pod prvim pojmom mislim na sve one aktere koji posjeduju moć kroz društvene institucije moći (one institucije kojima su članovi neke političke zajednice bili spremni, implicitno ili eksplicitno, podariti svoju poslušnost) a to su prije svega država, njeni organi i službenici, svjetovne i vjerske vlasti, međunarodne političke, sigurnosne, vojne i ekonomske institucije. Pod drugim pojmom mislim na sve aktere koji nemaju institucionalnu moć (odnosno imaju neinstitucionalnu moć), a to su: pojedinci, grupe ljudi, udruge, interesne skupine, grupe za pritisak, sindikati i političke stranke (kada ne obnašaju zakonodavnu ili izvršnu vlast).

Nakon provedene analize četiri elementa postojećih definicija cenzure – radnje, subjekta, objekta i svrhe radnje – predlažem vlastitu definiciju u kojoj ih objedinjujem na sljedeći način:

Cenzura je aktivnost kojom se nastoji uspostaviti kontrola nad javnom cirkulacijom neprihvatljivog sadržaja, koji je takvim određen na temelju prethodne kvalitativno-političke procjene koju, prema vlastitim kriterijima, provode institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri s ciljem oblikovanja sužene javnosti.

Ovakva definicija je po razini specifičnosti izražena općenitije, što smatram opravdanim sa stajališta logike²² i načela klasifikacije²³. Naime, definicija fenomena mora biti općenita, u smislu da obuhvaća sve različite manifestacije istog fenomena, a daljnje podjele i određenja koja iz nje proizlaze definiraju te manifestacije fenomena prema rastućem stupnju specifičnosti. Nadalje, izostanak normativnog određenja u općoj definiciji smatram ispravnim, tim više kada se govori o cenzuri, fenomenu koji se gotovo može okarakterizirati kao općeljudski, koji zbog svoje tisućljetne povijesti i raznolikosti poznaje i opravdane i neopravdane primjere cenzure.²⁴ Zatim, cenzuru ne bi trebali definirati prema njenom ishodu koji može i ne mora proizlaziti iz njenih karakteristika. Drugim riječima, cenzura može biti uspješna ili bezuspješna ali to i dalje ne govori što ona jest, stoga koristim sintagmu: *aktivnost kojom se nastoji*. Ostala obrazloženja elemenata definicije koje predlažem nalaze se u prethodnoj analizi.

---

²² Leksikografski zavod Miroslav Krleža, "Definicija.//Hrvatska enciklopedija", *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, pristupljeno 10.8.2016., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14198>

²³ Jadranka Lasić-Lazić, *Znanje o znanju* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1996.), 18-27.

²⁴ O tome više u nastavku, u normativnoj raspravi o cenzuri.

3.2. Cenzura odozgo i cenzura odozdo

Kada promatramo povijesne primjere cenzure prva stvar koju zamjećujemo, prva stvar koju želimo utvrditi jest tko je odgovoran za cenzuru, tko na nju potiče i tko ju provodi. To je naravno logično jer iz te informacije možemo podosta zaključiti o karakteristikama samog primjera cenzure pa čak i ako ne znamo sve ostale informacije. S obzirom na važnost subjekata cenzure, i u prethodnoj analizi utvrđenom manjku teorijskog prepoznavanja neinstitucionalnih aktera kao subjekata cenzure, htio bih sada predložiti podjelu cenzure prema subjektu kojom razlikujem:

- 1) cenzuru odozgo
- 2) cenzuru odozdo

Upotrebu riječi odozgo (eng. top-down) i odozdo (eng. bottom-up) preuzimam od Jona Elstera koji koristi te pojmove kako bi razlikovao legitimacije ustava u procesu demokratizacije država: “Legitimacija odozgo: ustav može pretendirati da bude demokratski legitiman ako je ustavotvorna skupština nastala demokratski legitimno. Interna legitimacija: postupak u ustavotvornoj skupštini mora poštivati demokratska načela. Legitimacija odozdo: nacrt ustava daje se na referendum kako bi ga ratificirao narod.”²⁵ Drugim riječima, legitimacija odozgo zahtijeva legitimnost zakonodavne institucije, legitimacija odozdo znači potvrdu od naroda.

Poštujući namijenjeno značenje riječi odozgo i odozdo, *cenzuru odozgo (top-down censorship)* određujem kao cenzuru koju provode institucionalni društveni akteri (akteri institucionalne moći), a *cenzuru odozdo (bottom-up censorship)* određujem kao cenzuru koju provode neinstitucionalni društveni akteri (akteri neinstitucionalne moći). Klasifikacije i podjele cenzure prema drugim kriterijima – metodama kontrole cirkulacije sadržaja, kriterijima za kvalitativno-političku procjenu, vrsti sadržaja, vrstama medija za njegov prijenos – koje već postoje u domaćoj i stranoj literaturi, mogu se bez ograničenja i poteškoća usporedno i naizmjenično koristiti kao i nadopunjavati sa ovakvom podjelom prema subjektu i *vice versa*.

Oba oblika cenzure približiti ću u nastavku prikazom povijesnih primjera u skladu s ovom podjelom. Kako je broj tih primjera u ljudskoj povijesti ogroman, ograničiti ću se samo na one koje smatram najznačajnijima. Osim u broju, povijesni primjeri će uglavnom biti i geografski ograničeni, što će reći da ću se, uz nekoliko iznimki, fokusirati na Europu i Sjevernu Ameriku,

---

²⁵ Jon Elster, “Die Schaffung von Verfassungen: Analyse der allgemeinen Grundlagen” u: Ulrich K. Preuß, *Zum Begriff der Verfassung*, Frankfurt na Majni, 1994, 43. Preuzeto iz: Wolfgang Merkel, *Transformacija političkih sustava* (Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2011.), 100.

što zbog familijarnosti samih primjera, što zbog osobne identifikacije za kulturnim krugom dvaju kontinenata kojeg se često označuje kao: Zapad.²⁶

3.2.1. Cenzura odozgo

Vlasti su oduvijek nastojale steći i održati podršku onih nad kojima vladaju, a kada podršku nije bilo moguće steći oni bi se zadovoljavali time da se narod pokorava; kao što je uvidio Machiavelli: “[...]je li bolje da te ljudi ljube ili da te se boje. Odgovor je da bi najbolje bilo i jedno i drugo; no kako je to dvoje teško sastaviti, mnogo je sigurnije da te se ljudi boje negoli da te ljube, ako se već oboje ne može postići.”²⁷ Ipak, primjenom cenzure vlasti su kroz povijest pokušavale u određenoj mjeri osigurati i pokoravanje naroda i njegovu podršku ili barem privid podrške. Cenzurom sadržaja kojeg je vlast smatrala opasnim, kritičkim, subverzivnim ili moralno upitnim, nastojalo se zatrti bilo kakvu mogućnost dovođenja u pitanje legitimnosti vlasti ali i temeljnih društvenih vrednota. Time se osiguravalo sigurnije, mirnije i jeftinije vladanje. Stoga ne čudi brojnost povijesnih primjera cenzure odozgo.

Najsigurniji način da se u potpunosti dokine dostupnost nekog sadržaja jest njegovo uništenje. Cenzura uništavanjem jest cenzura koja dokida potrebnu za kontrolom cirkulacije sadržaja. Najraniji primjer uništavanja sadržaja od strane vlasti dolazi nam iz 411. godine prije n.e. kada je u Ateni filozof Protagora osuđen na progonstvo zbog knjige *O bogovima* u kojima iznosi svoj agnosticizam.²⁸ Sama knjiga biti će spaljena na glavnom atenskom trgu.²⁹ Znatno masovnije uništavanje sadržaja dogodilo se 213. godine prije n.e. kada je kineski car Ts'in Shihuangti dao spaliti brojne rukopise na drvetu – djela filozofa konfucionista, taoista i dr. – zbog njihove suprotnosti sa ideologijom države, poznatom legalističkom filozofijom.³⁰ Uništavanje sadržaja često se događa u ratnim osvajanjima. Time osvajači žele uništiti sjećanje na život prije njihova uspostavljanja vlasti, zatrti prethodnu kulturu kako bi nametnuli svoju, te tako olakšati vladanje osvojenim područjem bez straha od povratka na staro. Kada je uništavanje posljedica naredbe vlasti možemo govoriti o cenzuri odozgo. Kada je uništavanje posljedica nasumičnog i svojevrijednog djelovanja vojske, ne možemo govoriti o cenzuri odozgo već o pukom uništavanju i

---

²⁶ Što ne treba uzeti za izraz eurocentrizma.

²⁷ Niccolo Machiavelli, *Vladar* (Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998), 139.

²⁸ Sam pojam agnosticizam tada nije postojao; sredinom 19. stoljeća skovao ga je Thomas Henry Huxley.

²⁹ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000.), 262.

³⁰ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 9.

pljački. Knjižnica bizantskog cara Konstantina Velikog sagrađena u petom stoljeću, nakon požara iz 475. godine obnovljena je te je preživjela u nešto izmijenjenom obliku sve do 15. stoljeća kada su je 1453. godine spalili Otomani u osvajanju Konstantinopola. Ono što nije spaljeno zaplijenjeno je i prodano.³¹ Slične sudbine doživjele su samostanska knjižnica sv. Benedikta u Fleury-sur-Loire u Francuskoj koju su u 9. stoljeću opljačkali i oštetili normanski napadi, knjižnica dinastije Fatimida u Kairu koju su 1068. godine opljačkali Otomani, knjižnice u Samarkandu i Bagdadu koje su u 13. stoljeću uništene u navali Mongola, knjižnica ugarskog kralja Matijaša Korvina uništena od strana Otomana 1526. godine, i brojne druge.³² U svakom od ovih slučajeva valjalo bi utvrditi u kojoj mjeri je uništavanje, pljačka i razmještanje sadržaja i građe bilo posljedica naredbe vlasti a koliko posljedica stihijske pljačke i nasumičnog nasilja, da bi smo sa sigurnošću govorili o cenzuri odozgo, no nedvojbeno njene karakteristike su u većoj ili manjoj mjeri prisutne.

Cenzura odozgo uništavanjem sadržaja u potpunosti je primjenjiva na slučaj Katoličke crkve, koja je u jednom razdoblju povijesti bila najmoćnija instituciju u Europi i šire, često jača i od svjetovnih vlasti. Zarana je, još od prvog Koncila u Konstantinopolu, Katolička crkva uništavala, i to spaljivanjem jer se vjerovalo da vatra ima purifikatorska svojstva³³, sadržaj (zapisan u knjigama i drugim spisima, ali i slike, te religijske i ceremonijalne predmete) svojih neistomišljenika. U toj su se grupi našli brojni heretici poput manihejaca, montanista, valentinovaca, nestorijanaca, arijanaca, a kasnije različiti reformisti, te naravno, slobodni mislioci i nevjernici. One knjige koje nisu bile uništene, odnošene su na čuvanje u odgovarajuće crkvene ustanove, kako bi se držale podalje od očiju svijeta, ali dovoljno blizu očiju odabranih crkvenih službenika, poput inkvizitora i sastavljača popisa zabranjenih knjiga.³⁴ U Engleskoj, vlasti su u međuvjerskim sukobima, bez obzira na stranu, naređivale izlučivanje knjiga iz crkvenih i samostanskih knjižnica te njihovo uništavanje. U vrijeme Henrika VIII., John Leland, kraljev knjižničar, spasio je od uništenja i zaborava brojne i vrijedne zbirke knjiga.³⁵ Prema naredbama kralja Edvarda VI. knjige iz knjižnice Oxfordskog sveučilišta spaljene su ili prodane. Kasnije će

---

³¹ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 24.

³² Ibid., 24,25,39 i 53.

³³ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000.), 263.

³⁴ Ibid., 265-273.

³⁵ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 86.

knjižnica biti obnovljena na poticaj Thomasa Bodleya, po kome knjižnica i danas nosi svoje ime (Bodleiana).³⁶

Uništavanje sadržaja od strane vlasti ne ovisi o povijesnom razdoblju ili geografskom položaju. U brojnim autoritarnim i totalitarnim režimima diljem svijeta vlasti su pribjegavale istom činu.³⁷ Posebno se ističu uništavanje knjiga u nacističkoj Njemačkoj, SSSR-u, Kini, Kambodži, Sjevernoj Koreji, Iranu...brojne su države koje bi se našle na tom popisu. Naravno knjige nisu jedini predmet cenzure odozgo putem uništavanja – umjetnička djela, poput slika, kipova, zgrada, religijski i ceremonijalni predmeti, glazba itd., djelila su istu sudbinu. Sve su to izrazi ljudskog stvaralaštva, odnosno sadržaj kojeg osjetljivo oko vlasti ne može podnijeti gledati, jer: “Oni koji spaljuju knjige, gaje iluzije da su sposobni odgoditi povijest i ukinuti prošlost.”³⁸ Odgađanje povijesti i ukidanje prošlosti, najčešća je motivacija za uništavanje kao jednog oblika cenzure odozgo, a da nije svojstvena samo za knjige pokazuje nam i primjer kojem upravo svjedočimo – razaranje antičke i novije kulturne baštine na više od desetak lokacija na području Sirije i Iraka, od strane Islamske države.³⁹

Znatno suptilniji i sofisticiraniji način provođenja cenzure odozgo jest *preventivna cenzura*. Stipčević ju definira kao “[...]ona cenzura koju državna ili crkvena vlast obavljaju prije negoli se rukopis pošalje u tiskaru, odnosno prije negoli se knjiga na neki drugi način objelodani.”⁴⁰ Iako je ovdje definirana samo za knjigu, preventivna cenzura se isto tako može primijeniti na druge vrste sadržaja (i građe). Tako vlasti mogu tražiti da se filmski uradak ili glazbeno djelo pa čak i kakva slika najprije daju na uvid cenzoru. Preventivna cenzura razvijala se postepeno, a njeni počeci nalaze se u srednjem vijeku⁴¹, kada su sami autori slali rukopise svojih djela na uvid Katoličkoj crkvi koja je “[...]već bila uspostavila potpuni nadzor nad duhovnim, ali i nad društvenim i političkim životom, pa stoga nisu bili potrebni nikakvi posebni propisi koji bi pisce obvezivali da svoje spise podvrgnu prethodnoj cenzuri.”⁴² U to vrijeme smatralo se običajem

---

³⁶ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 86.

³⁷ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000.), 281-284.

³⁸ Alberto Manguel, *Povijest čitanja* (Zagreb: Prometej, 2001.), 295.

³⁹ Andrew Curry, “Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed”, *National Geographic*, rujan 2015., <http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/>

⁴⁰ Aleksandar Stipčević, *O savršenom cenzoru* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994), 8.

⁴¹ Ibid., 9.

⁴² Ibid., 9.

tako postupati.⁴³ Takva situacija zasigurno je odgovarala Katoličkoj crkvi jer joj je olakšavala ulogu cenzora. Ista situacija odgovarala je i piscima, koji su se na taj način osjećali sigurniji – naime, ako bi na razmatranje kojim slučajem i poslali djelo koje crkva nije odobravalala, autoru bi olakotna okolnost bila činjenica da je vjerovao sudu crkve i njemu se podvrgnuo, no ako bi pisac dao izdati takvo jedno djelo bez prethodne procjene Crkve, tada bi se zasigurno našao u daleko neugodnijoj situaciji. Takav odnos autora i crkvene vlasti ipak nije dugo trajao.

Razvojem tiskarske preše i njenim širenjem Europom došlo je do proliferacije knjiga, pamfleta i ostalih tiskovina, i istovremeno smanjenja broja autorskih djela koja su slana na odobrenje crkvenim ili svjetovnim vlastima. Papa Inocencije VIII. donio je 1487. godine bulu *Inter Multiplices* kojom je nastojao zaustaviti taj rastući trend uspostavljanjem obavezne preventivne cenzure za sve vrste knjiga.⁴⁴ Svjetovne vlasti su posebice bile pogođene pamfletima u kojima ih se ismijavalo. Sami pamfleti su se znatno brže izrađivali u usporedbi s knjigama, a bilo ih je i lakše i prenositi. Tako su i svjetovne vlasti izdavale zakone i dekrete kojima se zahtijeva slanje rukopisa prije objavljivanja.⁴⁵ Rastući korpus tih zakona posjeduje određene sličnosti sa zakonima o tisku (ranije privilegije i licencije), no, ističe Ann Curry: “Osnova za različite europske licencne sustave za tisak jest ekonomska, dok se rastuća cenzura odvajala od običnih licencija, koje su prerasle u koncept autorskog prava. Cenzura se više povezuje sa reguliranjem moralnosti građana a manje sa zaštitom bogatstva i sigurnosti vladajuće klase.”⁴⁶ Preventivna cenzura s vremenom je sve veći naglasak stavljala na same tiskare i nakladnike. Tako je Katolička crkva 1559. godine izdala *Kazalo zabranjenih knjiga*, koji se periodično nadopunjavao, a sastojao se od knjiga koje su već cenzurirane prije objavljivanja i označene kao nemoralne, te već objavljene nemoralne knjige, kao i popis kompromitiranih autora. Indeks će biti odbačen tek 1966. godine.⁴⁷ Dok je bio na snazi on je služio kao informativni vodič za čitatelje, govoreći im što ne bi smjeli čitati, i za nakladnike, govoreći im što ne bi trebalo objavljivati. Slične popise razvile su i svjetovne vlasti. Henrik VIII. u Engleskoj 1526. godine dao je napraviti popis koji je sadržavao samo 18 naslova, a u Španjolskoj u drugoj polovici 16. stoljeća, slične ali daleko opsežnije popise dali su napraviti inkvizitori Ferdinand de Valdes i

---

⁴³ Ibid., 9.

⁴⁴ Ibid., 10.

⁴⁵ Ibid., 10.

⁴⁶ Ann Curry, *The Limits of Tolerance* (London; Lanham, Md.: The Scarecrow Press Inc., 1997.), 10.

⁴⁷ Alberto Manguel, *Povijest čitanja* (Zagreb: Prometej, 2001.), 299.

Gaspar Quiroga. Takvi popisi izrađivani su od strane vladajućih sve do kraja 20. stoljeća.⁴⁸ Prednost takvih, javnih popisa za vlasti bila je u tome što su im olakšavali posao, stavljajući odgovornost na nakladnike, prebacujući fokus na nadzor nakladnika i tiskara. Potrage više nije trebalo voditi za pojedinim knjigama i autorima (što je uostalom bilo i fizički nemoguće), već za ilegalnim tiskarama koje su izmicale spomenutom nadzoru. U tom poslu, crkvene i svjetovne su vlasti više ili manje surađivale, što je prije svega ovisilo o državi u pitanju, pa onda i o političkim prilikama datog razdoblja. Često je dolazilo i do sukoba dviju vlasti. Jedan takav primjer je progon Roberta Estiennea iz Francuske. Obitelj Estienne osnovala je jednu od najpoznatijih francuskih tiskara, a samog Roberta Estiennea kralj Franjo I. imenovao je 1539. godine kraljevskim tiskarom, ali “je neprestano morao ratovati s teolozima pariškog sveučilišta koji su ga napadali zbog simpatije što ju je u svojim izdanjima Biblije pokazao za pokret reformacije. Unatoč kraljevoj zaštiti, bio je prisiljen 1550. napustiti zemlju i da se skloni u Ženevu.”⁴⁹ Isti kralj je donio odredbu prema kojoj svi nakladnici i tiskari moraju dostavljati državi *obavezni primjerak*.⁵⁰ Tu praksu će vrlo brzo usvojiti i brojne druge države, pa je obvezni primjerak tako postao još jedan mehanizam vlasti kojim je ona vršila kontrolu nad nakladnicima i tiskarima unutar države. Od tih vremena funkcija obveznog primjerka se uvelike promijenila; danas on služi za prikupljanje i održavanje nacionalne bibliografije.

U totalitarnim državama 20. stoljeća, posebice SSSR-u i drugim komunističkim državama, postojala je kod pojedinaca snažna svijest o za državu prihvatljivom i neprihvatljivom ponašanju i sadržaju (što zbog osjećaja dužnosti, što zbog opreznosti). Istovremeno ozračje paranoje prouzročeno strahom od progona, stvorilo je narod spreman izvršavati autocenzuru, kao i cenzuru nad svojim susjedima i kolegama, te usmjeriti vlast u *zapljeni rukopisa*.⁵¹ Kako bi se dodatno smanjila mogućnost stvaranja neprihvatljivih knjiga i drugih tiskovina, vlasti u SSSR-u ograničile su isporuke papira nakladnicima, a uveden je i nadzor nad prodajom pisanih strojeva.⁵² Sav sadržaj koji bi ostao nezamijećen i izvan dosega preventivnoj cenzuri još se uvijek stigao tretirati *naknadnom cenzurom*. Osim uništavanja o kojem smo već govorili, cenzori su mogli sadržaj *dislocirati* na mjesto nedostupno javnosti, kao što su arhivi i spremišta. Kada je riječ o knjigama i tiskovinama, moglo se pristupiti njihovom ispravljanju i čišćenju. Povijest *ispravljanja i*

⁴⁸ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000.), 192-205.

⁴⁹ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 92.

⁵⁰ *Ibid.*, 92.

⁵¹ Aleksandar Stipčević, *O savršenom cenzoru* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994), 13, 14, 31.

⁵² *Ibid.*, 25, 29.

čišćenja knjiga također je iznimno opsežna, a primjeri sežu još iz antike kada su se ispravljala i čistila ljubavna djela.⁵³ Boccacciov *Decameron* doživio je isti tretman⁵⁴, a u Francuskoj 17. i 18. stoljeća ta je praksa poprimila tolike razmjere da je za takve knjige skovan naziv *livres chateres* ili kastrirane knjige.⁵⁵

Cenzura sadržaja često je bila praćena kažnjavanjem autora i nakladnika. Kazne su trebale zastrašiti sve koji su namjeravali stvarati i izdavati. Raspon kazni koje su stizale autore prostirao se od onih blažih kao što je plaćanje novčane kazne ili obveze ispravljanja djela, preko nešto strožih poput kućnog pritvora i boravka u zatvoru, do onih težih poput robijanja i smrti. Posljednju kaznu početkom 17. stoljeća pretrpio je Giordano Bruno kojeg je Katolička crkva spalila na lomači.⁵⁶ Nakon velikog međunarodnog pritiska na Saudijsku Arabiju krajem prošle i početkom ove 2016. godine, palestinski pjesnik Ashraf Fayadh izmakao je smrtnoj kazni, ali je ipak osuđen na osam godina zatvora i 800 udaraca bičem.⁵⁷

Posebno je zanimljiv i oblik cenzure kojeg Stipčević naziva *knjige na optuženičkoj klupi*.⁵⁸

Knjiga se stavlja na optuženičku klupu, pred njom sjede suci (ili sudac), sa strane sjedi porota, a s obzirom na činjenicu da suci znaju da se knjiga ne može sama braniti jednostavno zato što ne može govoriti, određuje joj se odvjetnik koji umjesto nje pokušava uvjeriti suce i porotnike da njegov klijent nije nizašto kriv.⁵⁹

Gospođa Bovary Gustava Flauberta, *Cvijeće zla* Charlesa Baudelairea, *Uliks* Jamesa Joycea, *Ljubavnik Lady Chatterley* D.H.Lawrencea, *Rakova obratnica* Henry Millera, samo su neke knjige koje su prošle kroz taj proces.⁶⁰

Konačno, u skladu sa definicijom cenzure koju sam dao ranije, smatram da i vlasti mogu provoditi *autocenzuru*. To je od posebne važnosti u demokracijama koje Abraham Lincoln opisuje kao “vladavina naroda, od naroda i za narod”⁶¹. Da se narod ne bi okrenuo protiv sebe

---

⁵³ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 212.

⁵⁴ Ibid., 219-222.

⁵⁵ Ibid., 224.

⁵⁶ Joan Acocella, “The Forbidden World”, *The New Yorker*, 25.8.2008., <http://www.newyorker.com/magazine/2008/08/25/the-forbidden-world>

⁵⁷ David Batty i Mona Mahmood, “Palestinian poet Ashraf Fayadh's death sentence quashed by Saudi court”, *The Guardian*, 2.2.2016., <https://www.theguardian.com/world/2016/feb/02/palestinian-poet-ashraf-fayadhs-death-sentence-overturned-by-saudi-court>

⁵⁸ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 105.

⁵⁹ Ibid., 105.

⁶⁰ Ibid., 105-110.

⁶¹ Zvonimir Lauc, “O ustavnoj demokraciji”, *Politička misao*, vol. XXXV, br. 3 (1998): 138.

samoga ili protiv nekih svojih članova, suvremene demokracije su liberalne. Prevladavajući konsenzus na Zapadu, nakon Drugog svjetskog rata, jest, ili je to bio (vidjeti ćemo), da liberalnim demokracijama u najmanju ruku treba težiti. Atribut liberalni, opisuje postojanje pravnog poretka koji regulira vladavinu naroda, odnosno koji štiti i pojedinca i društvo u cjelini, u dosad neviđenoj mjeri i obujmu ako je suditi po korpusu prava koje čovjek uživa i, ništa manje važno, koja su mu priznata. Jedno od njih je i pravo na pristup informacijama. Takvo pravno uređenje nalaže vlastima da građanima i javnosti pružaju pristup informacijama o svom radu, s ciljem postizanja najveće razumno moguće transparentnosti vladanja i upravljanja a posljedično i pravednijeg uređenja međuljudskih odnosa. Izuzeće su, barem u načelu, informacije vezane uz nacionalnu sigurnost i one privatne. Stoga, svaka ona vlada koja ne izvještava o vlastitom radu ili to čini u ograničenom obujmu, provodi autocenzuru, u smislu kontrole javne cirkulacije sadržaja – onog sadržaja za koji smatra da bi štetio njenom ugledu, legitimitetu ili uspjehu na sljedećim demokratskim izborima – radi oblikovanja sužene javnosti. Brojni su i po značenju raznovrsni primjeri takve cenzure u demokratskim državama, a dovoljno je spomenuti zataškavanje informacija od strane SAD-a među kojima one o prisluškivanju mnogobrojnih svjetskih državnih dužnosnika, te nedavna afera *Panama papers*. Autocenzura odozgo u manjim razmjerima može se ticati zataškavanja podataka o potrošnji javnog novca od strane vlasti (npr. za usluge cateringa), razmjerima javnog zaduživanja, o detaljima natječaja za velike investicije i sl.

U do sada iznijetim primjerima vidjeli smo kako se cenzura odozgo može manifestirati u obliku: uništavanja sadržaja, preventivne cenzure, stvaranja popisa zabranjenih knjiga, naknadne cenzure, zapljene rukopisa, ispravljanja i čišćenja knjiga, kažnjavanja autora i nakladnika *post facto*, suđenja knjigama i autocenzure. Iznio sam te primjere bez pretenzija na stvaranje sistemskog povijesnog prikaza, već s namjerom ocrtavanja glavnih karakteristika cenzure odozgo. Pritom sam se najviše oslonio na rad Stipčevića koju donosi sustavan prikaz cenzure općenito⁶², i svi pojedinačni tipovi cenzure, izuzev autocenzure odozgo, u većoj su mjeri utemeljeni na podjelama koje on donosi u svojim radovima.

---

⁶² Za više detalja vidi: Aleksandar Stipčević, *O savršenom cenzoru* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994).

3.2.2. Cenzura odozdo

Kada kontrolu javne cirkulacije sadržaja temeljenu na kvalitativno-političkoj procjeni s ciljem oblikovanja sužene javnosti provode neinstitucionalni društveni akteri, bilo da je riječ o pojedincima ili grupama ljudi, možemo govoriti o cenzuri odozdo. Da ponovim, riječ odozdo ukazuje na nedostatak institucionalne moći. Ona obitava u institucijama svjetovnih i crkvenih vlasti te njihovim organima. Neinstitucionalna moć može potencijalno obitavati kod svakoga. Iz ranije definicije moći⁶³ znamo da ona predstavlja stvarni utjecaj koji se ogleda u vjerojatnosti da će pojedinci ili grupe ljudi – kada govorimo o neinstitucionalnoj moći to su neinstitucionalni društveni akteri – u nekom društvenom odnosu i u slučaju otpora nametnuti drugima svoje ideje, interese ili volju. Također znamo da je sila najoštrij izraz moći. Iz toga proizlazi da neinstitucionalni društveni akteri koji žele provoditi cenzuru u osnovi imaju dva načina ostvarenja te namjere: (1) uporabom sile i (2) vršenjem utjecaja i pritisaka na javnost ili/i na institucije moći. Krenimo redom.

Od davnih vremena svakodnevni ljudi su znali, jednako kao i vlasti, da ako žele biti maksimalno sigurni da određeni sadržaj neće biti dostupan drugima, onda moraju taj sadržaj uništiti. Tako je već 2200. godine prije n.e. u Egiptu narod koji se pobunio protiv vlasti zbog siromaštva u kojem je bio prisiljen živjeti, uništio državni arhiv: “Sirotinja u starom Egiptu nije znala čitati i nije mogla znati što piše u papirusnim svicima koji su joj dospjeli u ruke. Uništavala je sve jer je u tim spisima i knjigama, punim nerazumljivih znakova, vidjela izvor svih zala i siromaštava na koje je bila osuđena živjeti.”⁶⁴ Istu sudbinu, gotovo više od dvije i pol tisuće godina kasnije, doživjela je slavna knjižnica u Aleksandriji. Knjižnica, koju je osnovao Ptolomej I. u 3. stoljeću prije n.e., sastojala se od dvije zbirke: Musaion i Serapeion. Prva, veća, bila je orijentirana na edukaciju i istraživanje, a druga, manja, imala je i funkciju Serapisova svetišta.⁶⁵ Brojna djela helenističke i egipatske kulture ovdje su se sakupljala: “Biblioteka u Aleksandriji svakako je namjeravala sakupiti svu grčku literaturu i najboljim prijepisima, srediti je i protumačiti, a da bi taj posao bio dobro obavljen poduzeti su golemi radovi. Ovdje prvi put bilježimo slobodan razvoj filologije.”⁶⁶ Knjižnica je poznata i po pjesniku Kalimahu i njegovom

---

⁶³ Vidi pod 2. *Riječ, moć, vlast i država*

⁶⁴ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 258.

⁶⁵ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 12.

⁶⁶ *Ibid.*, 12.

kataložnom sustavu poznatom kao *pinakes*⁶⁷, kojeg smatramo među prvim takve vrste. Godine 391. grupa fanatičnih ranih kršćana predvođena Teofilom iz Antiohije upala je u knjižnicu paleći i uništavajući sve pred sobom⁶⁸ vjerujući da time čini dobro jer je uništena građa bila poganska i nekršćanska. Povijesni interludij koji je uslijedio nije svjedočio uništavanjima od strane masa u tim razmjerima. Ipak mase su kroz čitavo srednjovjekovlje pa i kasnije, za zub uzimale svete knjige Židova⁶⁹, koji se sve do kraja strašnih događanja iz Drugog svjetskog rata neće moći riješiti stigme bogoubojica.⁷⁰ Puk je tako često, u skladu sa migom koji bi dobivali od crkvenih i svjetovnih vlasti, u njemu prigodnim situacijama progonio svoje susjede, a njihove posjede i dobra bacao na lomače.

Sljedeće uništavanje većih razmjera priredili su sljedbenici odmetnutog dominikanca Girolama Savonarole, u Firenci 1497. godine. Bogatstvo koje su plemići Firence, posebice znamenita obitelj Medici, stekli za sebe i svoj grad, kao i slobodarska kultura koja je u njemu vladala, bili su trn u oku neumoljivog Savonarole, pa je on došao na ideju:

[...]da uništi sve knjige, kipove, slike i druge predmete koji su bili uzrokom nemoralu što je zavladao svijetom. Organizirao je dječake koji su išli od kuće do kuće bogataša i oduzimali sve predmete koji su prikazivali ljudsku golotinju, pa igraće karte, mirisna ulja i posebice amoralne knjige, kakva je primjerice bila Boccacciov "Dekameron."⁷¹

Njegova ideja se pretvorila u stvarnost pa je tako na glavnom gradskom trgu *Piazza dell Signoria* gorjela velika lomača u obliku piramide, uz veselo odobravanje okupljenog mnoštva.⁷²

U sljedećem, 16. stoljeću, u vrijeme reformacije i protureformacije, gorjeti će brojne lomače po nalogu različitih crkvenih i svjetovnih vlasti, ali i prema želji naroda. Tako je pobunjeni narod u Turginiji u Njemačkoj, 1525. godine za vrijeme trajanja takozvanog Seljačkog rata, uništavao plemičke i samostanske knjižnice⁷³ i njihovu građu tako što su je palili, trgali, izbadali, sjekli i bacali u bunar.⁷⁴ U kasnijim narodnim revolucijama, u većoj ili manjoj mjeri, mase su često uništavale sve što su vidjele kao simbol svojih tlačitelja, djelom iz osвете prema njima djelom iz

---

⁶⁷ Ibid., 12.

⁶⁸ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 15.

⁶⁹ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 268.

⁷⁰ Optužba za kolektivni deicid biti će odbačena tek 1960-ih od strane pape Pavla VI. za vrijeme trajanja Drugog vatikanskog koncila.

⁷¹ Aleksandar Stipčević, *O savršenom cenzoru* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1994), 127.

⁷² Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 271.

⁷³ Svend Dahl, *Povijest knjige* (Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979), 85.

⁷⁴ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 272

vjerovanja da ih time ostavljaju u ropotarnici povijesti. Tako su mase u Francuskoj revoluciji, 1789. i kasnije, uništavale brojne knjige i druga umjetnička djela povezana sa monarhijom i crkvom, a kasnije će isto činiti i komunističke revolucije sa djelima buržuja odnosno kapitalista. U glavnom gradu Albanije, Tirani, prilikom pada komunističkog režima došlo je i do spaljivanja knjiga⁷⁵ od strane oko 20 tisuća demonstratora, koji su činili samo jedan dio veće prosvjedne mase od oko njih 100 tisuća. Prosvjednici su upali u knjižaru *Flora* – u kojoj je nekada radio Enver Hoxha, i u kojoj su se u vrijeme komunizma okupljali komunistički simpatizeri – iz nje izvukli sve knjige i zapalili ih. “Bio je to spontan, ni od koga organiziran čin, čin ljudi koji su vjerovali da će spaljivanjem knjiga nestati ujedno i sve zlo koje je Enverov režim donio [...]”⁷⁶

U Republici Hrvatskoj vrlo brzo nakon osamostaljenja, moglo se svjedočiti o sličnom fenomenu. Iako nije bilo uništavanja poput ranije spomenutih koji su često imali ceremonijalni karakter, nedvojbeno je da je uništavanja bilo. Ante Lešaja donosi sveobuhvatni pregled tih događanja u razdoblju od 1990. do 2010. godine. U uništavanju knjiga, koje su smatrane problematičnim zbog komunističkog sadržaja ili srpskog jezika, i spomenika antifašističke borbe, s ciljem provođenja *duhovne obnove u Hrvata*⁷⁷ sudjelovali su u različitoj mjeri i institucionalni i neinstitucionalni društveni akteri⁷⁸ stoga se ne može govoriti isključivo o cenzuri odozdo odnosno cenzuri odozgo. Ipak nedvojbeno je da se jednim djelom može govoriti o cenzuri odozdo – u ovome slučaju ulogu cenzora imali su sami knjižničari – no na to će se vratiti u nastavku.

Cenzura odozdo uporabom sile nije isključivo orijentirana na sadržaj već i na njenog tvorca, kao što pokazuje sljedeći primjer. Salaman Rushdie rekao je da je očekivao neke negativne reakcije na svoje djelo *Sotonski stihovi*, u vidu osude od strane nekolicine vjerskih vođa, ali da nikada nije očekivao reakciju kakvu je doista dobio.⁷⁹ Knjigu⁸⁰ *Sotonski stihovi* izdao je *Viking Press* 1988. godine, i ona je naišla na pozitivne kritike od struke a bila je i finalist prestižne nagrade *Booker*. Vrlo brzo pak književna vrijednost pala je u drugi plan, jer su brojni muslimani

---

⁷⁵ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 288.

⁷⁶ *Ibid.*, 288.

⁷⁷ Ante Lešaja, *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* (Zagreb: Profil knjiga d.o.o.; Srpsko narodno vijeće, 2012.) 504.

⁷⁸ Ante Lešaja, “Primjeri uništavanja knjižne građe”, u *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* (Zagreb: Profil knjiga d.o.o.; Srpsko narodno vijeće, 2012), 287-382.

⁷⁹ Andrew Anthony, “How one book ignited a cultural war”, *The Guardian*, 11.1.2009., <https://www.theguardian.com/books/2009/jan/11/salman-rushdie-satanic-verses>

⁸⁰ Koja pripada, nije na odmet reći, književnom žanru magični realizam.

bili ljuti, tvrdeći da je knjiga blasfemična i da joj je jedini cilj izrugivanje Islama.⁸¹ Prosvjedi su uslijedili u Britaniji, u Boltonu i Bradfordu, gdje se pozivalo na progon autora i palilo primjerke knjige. Slični prosvjedi uslijedili su i državama s dominantno muslimanskom populacijom poput Pakistana i Irana. U veljači 1989. godine, Vrhovni vođa Irana, kako glasi njegova titula, Aytollah Ruhollah Khomeini, izdao je *fatwu* protiv autora.⁸² Ona je *de facto* predstavljala licencu za ubojstvo autora i svih ljudi povezanih sa izdavanjem knjige. Sam Rushdie u nekoliko je navrata izbjegao smrt. Te sreće nije bio Hitoshi Igarashi, prevoditelj knjige na japanski, koji je nasmrtno izboden 11.7.1991. Ettore Capriolo, talijanski prevoditelj, iste će godine biti napadnut u Milanu ali će preživjeti. Dvije godine kasnije, William Nygaard, norveški prevoditelj, propucan je iz pištolja tri puta, ali je nasreću preživio. Napad na Aziza Nesina, turskog prevoditelja, pretvorio se u masovno ubojstvo poznato kao Masakar u Sivasu. Naime, u tome je gradu Aziz Nesin sudjelovao na kulturnom festivalu koji se održavao u jednom gradskom hotelu; usred održavanja manifestacije ispred hotela se okupila bijesna rulja koja je zapalila hotel. U tom napadu poginulo je 37 ljudi. Bombaški napadi izvršeni su na knjižare u Britaniji i SAD-u kao i na novine koje su stale u obranu autora.⁸³ Primjena sile, i posljedično sijanje terora i straha, urodilo je plodom jer su mnoge države zabranile uvoz knjige: Indija, Pakistan, Šri Lanka, Kenya, Tajland, Indonezija, Singapur, Bangladeš, Sudan, samo su neke od njih. U državama Zapada knjiga se nastavila prodavati, ali često ispod pulta.

Slična reakcija uslijedila je nakon što su danske novine *Jyllands-Posten* koncem 2005. godine objavile 12 karikatura proroka Muhameda.⁸⁴ Crteži su dovodile u vezu proroka Muhameda s terorizmom. Novine su kao razlog takvog čina navele želju da se u toj državi povede javna rasprava o Islamu i pitanju cenzure i autocenzure. Muslimanska zajednica u Danskoj to je shvatila kao grubu provokaciju i blasfemiju, te se zbog toga žalila danskoj vlasti. Danska vlast nije po tom pitanju ništa poduzela jer je smatrala da izdavanje karikatura u granicama zakona, tim više što nije bila riječ o javnom servisu nego o privatno financiranim novinama. Drugim riječima radilo se o sferi privatno-pravnih odnosa. Protestne aktivnosti su rasle, a danski imami

---

⁸¹ Christopher Hitchens, "Assassins of the mind", *The Vanity Fair*, veljača 2009., <http://www.vanityfair.com/news/2009/02/hitchens200902>

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ The Telegraph. "Prophet Mohammed cartoons controversy: timeline.", 4.5.2015., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>

krenuli su mobilizirati muslimansku zajednicu u Europi. Nakon što je Danska odbila zahtjeve muslimanskih država da se novine cenzuriraju i odgovorni procesuiraju, navodeći da je to unutarnje pitanje Danske i njenog pravnog uređenja, danski su imami krenuli na turneju po Bliskom istoku mobilizirajući masovnu podršku muslimana i, kako će se kasnije pokazati, noseći sa sobom dodatne slike koje nisu bile dio *Jylland-Posten* editorijala, a koje su Muhameda prikazivale u opscenim radnjama⁸⁵. Stvari su eskalirale u siječnju 2006. godine kada su diljem svijeta napadnute danske ambasade i ambasade drugih europskih država i SAD-a, kao i kršćani i kršćanske crkve, te bojkotirani danski proizvodi. Pretpostavlja se da je u neredima ubijeno preko 200 osoba.⁸⁶ U Parizu, 2015. godine meta ekstremističkog napada biti će urednička redakcija satiričkog časopisa *Charlie Hebdo*. Pritom će nastradati preko dvadeset osoba od kojih jedanaest smrtno.⁸⁷

Mnogi od nas znaju da ma kolika naša naklonost k racionalnom djelovanju bila, ona nikada neće biti potpuna, bez iracionalnosti. Na osobnoj razini, borba protiv iracionalnosti je konstantna, bez obzira koliko osviješteni, obrazovani ili napredni bili. Ona se gotovo uvijek povećava kada se pojedinci okupe u gomile i mase, stoga ne čudi i brojnost primjera cenzure odozdo u kojoj je uporaba sile bila *modus operandi*.

Kontroverze nastale oko *Sotonskih stihova* Salmana Rushdiea, crteža *Jylland-Postena*, te karikatura *Charlie Hebdo*a, samo su vrh sante leda suvremenih primjera cenzure odozdo. One nisu samo primjer cenzure odozdo u kojoj se silom želi uništiti i time spriječiti cirkulacija sadržaja, već i primjer cenzure odozdo kojom se vrši pritisak na nakladnike i izdavače, države i vlasti, ali i javnost tih društva, i to putem širenja straha. Da je takva vrsta pritiska u većoj mjeri učinkovita u ograničavanju cirkulacije sadržaja dokazuje i činjenica da su brojni nakladnici, izdavači, novine, časopisi i televizijske kuće odbile objaviti sporne sadržaje.⁸⁸ Također autori čija su se djela bavila nekim od tema povezanih s Islamom pribjegli su autocenzuri zbog pukog straha.⁸⁹ No postoje i primjeri cenzure odozdo u kojoj se vrši utjecaj i pritisak bez upotrebe sile

---

⁸⁵ The Telegraph. "Prophet Mohammed cartoons controversy: timeline.", 4.5.2015., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>

⁸⁶ John Ward Anderson, "Cartoons of the Prophet met by outrage", *The Washington Post*, 31.1.2016., <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/30/AR2006013001316.html>

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Flemming Rose, "Why I Published Those Cartoons", *The Washington Post*, 19.2.2016., <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>

⁸⁹ Ibid.

ili bez prijetnje silom. Takva vrsta cenzure odozdo karakteristična je za suvremena demokratska društva gdje se na uporabu sile radi postizanja ciljeva i očuvanja interesa gleda s indignacijom, s moralne strane, i reagira s odgovarajućim sankcijama, s pravne strane. Neinstitucionalni akteri, pojedinci ili grupe ljudi, koji nastoje uspostaviti kontrolu cirkulacije neprimjerenog sadržaja, vrše utjecaj i pritisak na institucionalne aktore ali i druge neinstitucionalne aktore. Tako se u prvom slučaju nastoji utjecati na državu, vlast, sudstvo i policiju, i to prije svega korištenjem svih mogućih pravnih instrumenata koji se nalaze na raspolaganju pripadnicima neke države, kao građanima i državljanim. U drugom slučaju nastoji se utjecati na druge pojedince i skupine u društvu (na civilne udruge, religijske ustanove, profesionalne i strukovne organizacije itd.) kao i na javnost u cjelini s namjerom stvaranja takvog javnog mnijenja koje bi vršilo pritisak na državu i vlast s ciljem provođenja cenzure. U stvarnosti je jako teško razlučiti u kojoj mjeri je u pojedinim primjerima cenzure odozdo bilo riječi o vršenju utjecaja a u kojoj mjeri o vršenju pritiska; ponekad oni jesu distinktivni, a ponekad su oni nerazdvojni par iste radnje. Stoga ću u nastavku ta dva oblika djelovanja koristiti u međusobnoj relaciji, vidno ih spajajući na sljedeći način: vršenje utjecaja/pritiska.

Već sam rekao da neinstitucionalni akteri mogu biti pojedinci ili grupe ljudi. Dok je to istina, vrlo brzo ćemo na primjerima vidjeti da je grupno djelovanje učestalije. Kao što ću pokazati, kroz povijest ovog tipa cenzure odozdo kao glavni akteri ispoljile su se *interesne grupe* i *grupe za pritisak*. Pogledajmo kako su one definirane u *Leksikonu temeljnih pojmova politike*:

Interesne grupe su one grupe koje se formiraju radi promicanja i zaštite posebnih interesa u političkom sistemu. Način djelovanja ovih grupa ovisi o karakteru, organizaciji i ciljevima koje žele postići[...]usmjerenost interesnih grupa na politiku uvjetovana je dvama osnovnim razlozima: prvo, politika je još uvijek dominantna, autoritativna sfera raspodjele društvenih vrijednosti i drugo, posebni interesi se posredstvom politike hoće predstaviti kao zajednički i opći, kako bi se lakše ozbiljili.⁹⁰

Grupe za pritisak su one interesne grupe koje svoj interes nastoje ostvariti ili zaštititi različitim pritiscima na pojedince, javnost ili strukture moći. Metode djelovanja mogu biti različite: od veoma suptilnih metoda razgovora i nagovora, preko ekonomskih pritisaka, ucjena i korupcije,

---

⁹⁰ Ivan Prpić, Žarko Puhovski i Maja Uzelac, *Leksikon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije* (Zagreb: Školska knjiga, 1990.), 160-162.

do političkih pritisaka posredstvom javnosti. Mogu biti formalne ili neformalne odnosno trajne (sindikati) ili *ad hoc* (korisnici javnog prijevoza).⁹¹

Vjerujem da su definicije jasne i da ne zahtijevaju daljnja objašnjenja, stoga pogledajmo povijesne primjere i ovog tipa cenzure odozdo.

Iz povijesti Sjedinjenih Američkih Država dolazi mnogo primjera navedenog tipa cenzure, a među njima je i sljedeći. Anthony Comstock bio je osebujna ličnost, churchillovske vanjštine⁹², puritanskih nazora i cenzorskih poriva koja nije gajila prevelike simpatije prema aktivnosti čitanja⁹³. Tako je 1872. godine u New Yorku, Comstock osnovao *Udrugu za suzbijanja poroka*⁹⁴ kojoj je, kako joj sam naziv govori, funkcija bila provođenje cenzure neprihvatljivog sadržaja.

Comstock je u New Yorku otkrio mnogo toga što je smatrao neprimjerenim. Nakon što mu je 1868. godine jedan prijatelj rekao da ga je neka knjiga (naslov tog snažnog djela nismo uspjeli utvrditi) “dovela na pogrešan put, izopačila i učinila bolesnim”, Comstock je kupio jedan primjerak i onda u pratnji policajca, dao uhititi vlasnika knjižare i oduzeti cijelo izdanje knjige. Uspjeh njegove prve provale bio je takav da je odlučio nastaviti, uzrokujući redovito uhićenja malih izdavača i tiskara škakljivih knjiga.⁹⁵

U tim aktivnostima značajnu financijsku pomoć pružala mu je udruga *YMCA (Kršćansko udruženje mladih ljudi)*.⁹⁶ Djela Boccaccia, Balzaca, Rabelaisa, Whitmana, Shawa i Tolstoja, samo su neka koja su postala njegovim žrtvama. Comstock je svojim djelovanjem stekao značajnu popularnost. Američki esejist H.L. Mencken komentirao je fenomen Comstocka kao: “[...] novi puritanizam...ne asketski već militantni. Njegov cilj nije uzdići svece već oboriti grešnike.”⁹⁷

Iako je nominalno Comstock djelovao samostalno, u stvarnosti su njegove aktivnosti bile značajno potpomognute djelovanjem dviju, već navedenih udruga, *Kršćanskog udruženja mladih ljudi* i njegove *Udruge za suzbijanje poroka*. Iz praktičnih razloga, poput praćenja izlaženja

---

⁹¹ Ibid., 121-122.

⁹² Alberto Manguel, *Povijest čitanja* (Zagreb: Prometej, 2001.), 296.

⁹³ Ibid., 296.

⁹⁴ Znana i kao *The New York Society for the Suppression of Vice*. Ova udruga nije u vezi sa istoimenom *Society for the Suppression of Vice* iz Londona.

⁹⁵ Ibid., 297.

⁹⁶ Ibid., 297.

⁹⁷ Henry Louis Mencken, “Puritanism as a Literary Force” u *A Book of Prefaces* (New York: A.A. Knopf, 1917) preuzeto iz: Alberto Manguel, *Povijest čitanja* (Zagreb: Prometej, 2001.), 299.

novih knjiga, njihovog čitanja i daljnjeg progona, logično je da Comstock djelovao u krugu više ljudi. Dvije spomenute udruge još će dugo nastaviti suradnju i s više ili manje uspjeha provoditi cenzuru. Tako su 1915. godine uspjeli izgurati sa tržišta knjigu *Homo sapiens* Stanislaw Przybyszewskog, a godinu dana kasnije isto su priredili knjizi *Genije* Theodora Dreisera.⁹⁸ Najpoznatiji slučaj u kojoj su kao cenzori sudjelovale ove dvije organizacije jest slučaj knjige *Uliks* Jamesa Joycea. Od travnja 1918. to je djelo u nastavcima izlazilo u časopisu *Little Review*.⁹⁹ Sadržaj djela nisu odobrivali smatrajući da je to nemoralno djelo, stoga su podigli javnu tužbu protiv urednika novina, što je 1921. godine, rezultiralo osuđujućom presudom prema kojoj su urednice Margaret Anderson i Jane Heap morale svaka platiti kaznu od 50 dolara i prema kojoj se zabranjuje daljnje objavljivanje djela.¹⁰⁰ Ono će ipak biti objavljeno 1922. godine ali u Parizu, legalno, dok će se ilegalno uvoziti u SAD. Kasnije¹⁰¹ će biti ilegalno tiskana u New Yorku što će odmah dovesti do pokretanja sudskog postupka protiv knjige, i to u ime države. Ovoga puta knjiga će biti oslobođena krivnje; presudu je 1933. godine donio sudac John M. Woolsey.¹⁰² Nije na odmet reći kako je i ovaj proces pridonio popularnosti knjige. Bez obzira, *Udruga za suzbijanje poroka* nastaviti će svoje djelovanje s više ili manje uspjeha, pozivajući na cenzuru sadržaja kojeg su smatrali opscenim, nemoralnim, pornografskim i slično, bilo da je riječ o knjigama, kazališnim predstavama ili filmovima. “Uporni zahtjevi pojedinih skupina građana nisu ni u drugim gradovima i državama Amerike lako prolazili, no to nije obeshrabrivalo takve skupine ili pojedince u tome da prosvjeduju, da pokreću čitave kampanje protiv kakve sporne knjige ili spornog autora.”¹⁰³

Često su takvi zahtjevi građana bili usmjereni na javne (narodne) i školske knjižnice¹⁰⁴. Udruženje *Kćeri američke revolucije*¹⁰⁵ zatražilo je “[...]da se iz javnih knjižnica izbace knjige o

---

⁹⁸ Dawn B. Sova, *Literature suppressed on sexual grounds* (Infobase Publishing, 2006), 108-109.

⁹⁹ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 110.

¹⁰⁰ Ibid., 110.

¹⁰¹ Podatak o točnoj godini i mjestu tiskanja nisam uspio pronaći.

¹⁰² Ibid., 111.

¹⁰³ Aleksandar Stipčević, *Cenzura u knjižnicama* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.), 115.

¹⁰⁴ Ovdje se možda može uputiti prigovor da djeca, koja su primarni korisnici školskih knjižnica, nisu zbog svoje maloljetnosti punopravni članovi društva i da kao takvi ne čine članove javnosti, pa stoga ograničavanje sadržaja koji im je dostupan ne možemo klasificirati kao cenzuru odozdo, u smislu oblikovanja sužene javnosti od strane neinstitucionalnih aktera. Na hipotetski prigovor morali bi ipak uzeti u obzir činjenicu da bez obzira na svoju maloljetnost, djeca nedvojbeno jesu članovi društva te budući, punopravni građani, stoga i njihov intelektualni život i razvoj ima svoje konzekvence u obliku buduće javnosti.

Tarzanu s obrazloženjem da Tarzan i njegova šumska družica Jane žive u nevjenčanom braku i da to može biti loš primjer mladim čitateljima.”¹⁰⁶ U Arizoni 1967. godine jedan je roditelj zahtijevao izuzeće knjige *Moby Dick* H. Melvillea iz školske knjižnice smatrajući da je riječ o djelu koje promiče homoseksualnost¹⁰⁷, a pornografija, vulgarnost, odnos prema Južnjacima, politička ideologija, samo su neke od stvari koje su smetale brojnim roditeljima diljem SAD-a koji su htjeli izuzeti knjigu *Plodovi gnjeva* Johna Steinbecka iz zbirke školskih knjižnica.¹⁰⁸ U američkoj saveznoj državi Kaliforniji 1980. godine 423 građanina potpisalo je peticiju protiv ilustriranog časopisa *Mr.* u kojoj ga optužuju za nemoral, širenje nepodobnih političkih ideja i protuvjerska stajališta, te traže njegovo izuzeće iz javne knjižnice.¹⁰⁹ Uslijedila je široka javna rasprava koja je rezultirala sudskim procesom tokom kojeg je sud utvrdio da roditelji imaju pravo “[...]da svojoj djeci zabrane čitanje tog časopisa, ali im je osporio pravo da drugima uskraćuju pravo da čitaju taj ilustrirani časopis.”¹¹⁰

Slične primjere nalazimo u Kanadi. Grupe roditelja zahtijevale su 1991. godine da se knjiga *The Final Exit* Dereka Humphreya koja se bavi temom samoubojstva ukloni iz javnih knjižnica kako bi se udaljila od djece.¹¹¹ Godinu kasnije isto su zahtijevale religijske skupine za knjigu *Sex Madonne*, a 1990. godine sindikat drvosječa zahtijevao je izbacivanje iz školskih knjižnica *Maxine's Tree* Dianee Léger, knjige za djecu koja iznosi kritički stav spram sječe drveća.

U gotovo svim demokracijama moguće je naći slične primjere. Republika Hrvatska nije izuzetak. U 2009. godini dio hrvatske javnosti smatrao je potrebnim usprotiviti se knjizi za djecu *Zvijeri plišane* Zorana Krušvara jer je smatrao da ona nije primjerena za djecu zbog toga što, među ostalim, govori o homoseksualnosti.¹¹² Početkom 2013. Godine, *Udruga za promicanje obiteljskih vrijednosti “Blaženi Alojzije Stepinac”* i udruga *Vigilare* javno su optužili autoricu knjige *Bum Tomica* Silviju Šesto Stipančić i tada aktualnog ministra obrazovanja, znanosti i

---

¹⁰⁵ Eng. *The Daughters of the American Revolution*

¹⁰⁶ Aleksandar Stipčević, *Cenzura u knjižnicama* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.), 117.

¹⁰⁷ Aleksandar Stipčević, *Cenzura u knjižnicama* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.), 116.

¹⁰⁸ Ibid., 116.

¹⁰⁹ Ibid., 115.

¹¹⁰ Ibid., 116.

¹¹¹ Ann Curry, *The Limits of Tolerance* (London; Lanham, Md.: The Scarecrow Press Inc., 1997.), 3.

¹¹² Slobodna Dalmacija, “Reakcije stručnjaka: Zbog knjige *Zvijeri plišane* djeca neće biti gay”, 17.3.2009., <http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/44677/reakcije-strucnjaka-zbog-knjige-zvijeri-plisane-djeca-nece-bit-gay>

sporta Željka Jovanovića za širenje pornografije.¹¹³ Naime spomenuto djelo nalazilo se na popisu neobavezne lektire za 4. razred osnovne škole, a spomenute udruge ocijenile su ga kao pornografsko u pojedinim dijelovima i zahtijevale njegovo izbacivanje iz lektire te školskih i narodnih knjižnica. Nakon provedene analize, *Povjerenstvo Agencije za odgoj i obrazovanje* ocijenilo je da su takve optužbe neosnovane i da se knjiga s pravom nalazi na popisu lektire. Udruga *Vigilare* iste godine bila je uspješnija u cenzuriranju grafičkog sadržaja, konkretno plakata kojim je kazalište *Gavella* promoviralo svoju predstavu *Fine mrtve djevojke* u režiji Dalibora Matanića. Tema predstave jest lezbijska veza i njena stvarnost u okolini koja ju ne odobrava, a sam plakat prikazivao je dvije zagrljene ženske figure koje vanjštinom liče na djevicu Mariju (ili bolje rečeno, na zapadnu viziju izgleda djevice Marije). Udruga *Vigilare* izrazila je “[...]najdublji protest, povrijeđenost i zgražanje zbog uvredljivog i difamatornog prikaza Presvete Bogorodice Marije s aluzijom na lezbijsku tematiku predstave, čime je nanesena uvreda svim kršćanskim vjernicima koji žive u Republici Hrvatskoj.”¹¹⁴ Web portal *bitno.net* odredio je plakat kao *primjer kršćanofobije*.¹¹⁵ Te izjave senzibilizirale su širu javnost, pa je nakon izvjesnog vremena kazalište *Gavella* odlučilo povući plakat s sljedećim obrazloženjem:

Neviđeni pritisak, potaknut od strane jedne udruge koja preko svojih internetskih stranica poziva na masovni protest zbog kazališnog plakata za predstavu “Fine mrtve djevojke”, po tekstu Mate Matišića, u režiji Dalibora Matanića, a koji se ne vrši samo na Gradsko dramsko kazalište *Gavella*, već i na s kazalištem povezane institucije, kao i na naše suradnike i sponzore, doveo je do toga da je uprava kazališta *Gavella* donijela odluku da sporni plakat povuče iz upotrebe.¹¹⁶

Nadležna lokalne vlast, gradonačelnik Milan Bandić i gradska uprava istovremeno s odlukom uprave kazališta *Gavella*, naložila je ukidanje plakata, a pročelnik Gradskog ureda za obrazovanje, kulturu i sport Ivica Lovrić dao je sljedeću izjavu: “Gradski ured za obrazovanje,

---

¹¹³ Ana Škiljić Ravenščak, “Bum Tomica nije pornografija, ostaje lektira za školarce”, *Večernji list*, 2.4.2013., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/bum-tomica-nije-pornografija-ostaje-lektira-za-skolarce-532650>

¹¹⁴ Lana Bunjevac, “Nakon pritiska katoličke udruge: Povučeni plakat za Gavellinu predstavu ‘Fine mrtve djevojke’”, *Jutarnji list*, 16.1.2013., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nakon-pritiska-katolicke-udrugepovucen-plakat-za-gavellinu-predstavu-%E2%80%98fine-mrtve-djevojke%E2%80%99/1186613/>

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

kulturu i sport izražava žaljenje što je ovim nepromišljenim činom Gradsko dramsko kazalište Gavella povrijedilo osjećaje vjernika.”¹¹⁷

Brojni su razlozi oko kojih se može povesti cenzura odozdo putem vršenja utjecaja/pritiska. Dok su u 20. stoljeću ti razlozi uglavnom bili vezani uz opće dobro (očuvanje javnog morala i dobrobiti djece npr.), već krajem istog stoljeća i na početku 21. stoljeća, uz dotične javlja se i cijeli spektar novih, koji proizlaze iz promjene društvenih i političkih paradigmi¹¹⁸ a koji su prije specifičnog nego općeg karaktera.

Feministkinje, homoseksualci, pripadnici ne-bijelih rasa, pripadnici nacionalnih manjina u nekoj državi, pristalice marginalnih političkih stranaka, pripadnici različitih religija i sekti, hendikepirani, bolesnici AIDS-a i drugih opakih bolesti itd. počesto imaju razloga da se potuže na to kako su opisani u pojedinim knjigama. Uvrede, poniženja, stvaranje nepovjerenja prema njima samo zato što ne pripadaju rasi, vjeri, ideologiji itd. većine u društvu, sve je to u različitim oblicima prisutno u bezbrojnim knjigama od kojih poneke spadaju u klasiku pojedinih nacionalnih kultura.¹¹⁹

S obzirom na brojnost razloga, kako ih vide pojedine skupine u društvu, zbog kojih se može povesti cenzura odozdo, i s obzirom na svezremensku tendenciju ljudskog ponašanja k cenzuriranju sadržaja koji se drži neprihvatljivim iz tih istih razloga, može se pretpostaviti da će cenzura odozdo vršenjem utjecaja/pritisaka u dogledno vrijeme ostati dominantan oblik cenzure u demokratskim državama i društvima.¹²⁰

Konačno, cenzuru odozdo mogu provoditi i pojedini pripadnici određenih profesija. Autoritet koji proizlazi iz i koji pripada tim profesijama, omogućuju pojedincima koji ih obnašaju da provode cenzuru odozdo. U te profesije ubrajam knjižničare, urednike novina i radio-televizije, te urednike nakladnika i izdavača, producente filmova i sl. Knjižničari mogu pomoću redovitog

---

¹¹⁷ Gordan Duhaček, “Gavella povlači plakat za 'Fine mrtve djevojke'”, *Tportal.hr*, 16.1.2013., <http://www.tportal.hr/kultura/kazaliste/237534/Gavella-povlaci-plakat-za-Fine-mrtve-djevojke.html>

¹¹⁸ Riječ je o pomaku od javnosti zaokupljene osiguravanjem općih (javnih) interesa, do javnosti zaokupljene osiguravanjem partikularnim interesima. Do pomaka je došlo promjenom političkih paradigmi, prije svega razvoja identitetske politike, popraćene političkom korektnošću i raznim oblicima multikulturalizma. Za više detalja vidi djela *Religija u demokraciji: put laičnosti* Marcela Gaucheta.

¹¹⁹ Aleksandar Stipčević, *Cenzura u knjižnicama* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.), 117.

¹²⁰ Cenzura odozdo vršenjem utjecaja/pritiska jest prije svega fenomen demokratskih država i društava. Nije nemoguće da se ona vrši u autoritarnim i totalitarnim državama, ali s obzirom na nedostatak moći naroda i pravnih mehanizama djelovanja u takvim državama, takvi slučajevi su rijetki izuzetak.

mehanizma otpisa građe izlučivati onu građu koja je stekla status kontroverzne ili koju sami knjižničari vide kao kontroverznu. Spomenuo sam ranije slučaj čišćenja hrvatskih knjižnica od građe na srpskom jeziku i građe komunističke tematike devedesetih godina prošlog stoljeća.¹²¹ Knjižničari također mogu djelovati kao cenzori u procesu nabave građe, tako što svjesno čine diskriminaciju nad građom koju ne odobravaju oni sami ili dio njihove zajednice u kojoj se knjižnica nalazi.¹²² Pritom treba razlikovati svojevolsjnu cenzuru, kada knjižničari nisu prisiljeni od strane vlasti i države provoditi cenzuru, od nametnute cenzure, kada to jesu prisiljeni činiti. U prvom slučaju možemo govoriti o cenzuri odozdo, u drugom, tek o posljedici cenzure odozgo. Urednici u nakladničkim kućama, kao i urednici na radiju i televiziji mogu vršiti cenzuru nad sadržajem koji im 'prolazi kroz ruke' kada samostalno prosuđuju da bi objavljivanje datog sadržaja, u kontekstu postojeće društvene i političke klime, za njih moglo imati negativne posljedice ili kada pod pritiskom društvenih skupina odustaju od objave datog sadržaja. Isto vrijedi i za producente u filmskoj industriji. Navesti ću samo primjer filma *Život Briana*¹²³ svjetski poznate skupine komičara i satiričara *Monty Python*. Producentska kuća *EMI Films*, prvotno planirani producent filma, odustala je od filma pred sam početak snimanja jer je smatrala da bi film koji parodira život Isusa Krista izazvao društvene kontroverze pa je odbila financirati njegovu produkciju. Financijsku pomoć filmu i *Monty Pythonu*, pružio je poznati gitarist George Harrison, tada već bivši član *The Beatlesa*, koji je u potpunosti osigurao potrebna sredstva iz vlastitih izvora. Film je izašao 1979. godine i ubrzo je doživio cenzuru u Irskoj, Norveškoj (što će u Švedskoj iskoristiti na način da će reklamni plakati za film pisati: "So funny, it was banned in Norway"¹²⁴) i djelomice u Ujedinjenom Kraljevstvu.¹²⁵

---

¹²¹ Za više detalja vidi: Ante Lešaja, "Primjeri uništavanja knjižne građe", u *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih* (Zagreb: Profil knjiga d.o.o.; Srpsko narodno vijeće, 2012)

¹²² Knjižnice u procesu nabave uvijek moraju raditi selekciju što je posljedica niza faktora (npr. budžet knjižnice, prostorna i skladišna ograničenja, potražnja korisnika, vrsta knjižnice...), građa koja je u javnosti kontroverzna namjerno ne nabavlja samo zato da se knjižnica ne bi potencijalno našla u neugodnoj situaciji predstavlja oblik cenzure odozdo.

¹²³ *Life of Brian*

¹²⁴ Sanjeev Bhaskar, "What did 'Life of Brian' ever do for us?", *The Telegraph*, 29.11.2009., <http://www.telegraph.co.uk/culture/film/6679546/What-did-Life-of-Brian-ever-do-for-us.html>

¹²⁵ Ibid.

4. Normativno o cenzuri

Priča o Sokratu koju nam donosi Platon uči nas, među ostalim, da prije nego što krenemo iznositi normativne stavove o nekom predmetu, prethodno moramo utvrditi što to predmet o kojem želimo raspravljati zapravo jest. Drugim riječima, rasprava o tome što cenzura jest i koje sve vrste cenzure možemo identificirati, razlikuje se od rasprave u kojoj ispitujemo naše stavove prema cenzuri i njenom značenju za društvo i civilizaciju. U prvome djelu nastojao sam pridonijeti teorijskoj raspravi o cenzuri. Nadajući se da sam u tome bio konzistentan, okrećem se sada drugome dijelu i normativnoj raspravi o cenzuri.

Cenzura *a priori* nije pozitivan niti negativan pojam. Cenzura jest, kako ću pokazati u nastavku, u velikoj većini slučajeva svoje pojavnosti negativan fenomen. Manjina pozitivnih primjera cenzure predstavlja izuzetak, stoga ću početi s njima.

4.1. Opravdanost cenzure

Smatram da postoje četiri razloga zbog kojih se određeni sadržaj može opravdano cenzurirati.¹²⁶ Ta četiri razloga su: *nasilje*, *pedofilija*, *pornografija* i *pseudoznanost*. Od ta četiri razloga, samo prva dva smatram da je opravdano cenzurirati na razini cijelog društva, a sva četiri samo za jedan dio društva – djecu i maloljetnike.

Sadržaj koji u svojoj većini ili totalitetu promovira nasilje, poziva na nasilje prema drugima i/ili potiče na mržnju prema drugima, predstavlja vrstu sadržaja koji je protivan idealu otvorenih, tolerantnih, pluralnih i pacifističkih zajednica kojima teže suvremena demokratska društva. Takva vrsta sadržaja, bez obzira na medij na kojem se nalazi ili javni servis putem kojeg se širi, lako je uočljiva. Pritom je bitno razlikovno obilježje u kojoj mjeri je takva tema prevladavajuća u nekom sadržaju i koja je funkcija takvog sadržaja. Fašistički pamflet protiv imigranata ili ortodoksno religijska tirada protiv homoseksualaca spadala bi u sadržaj koji je u potpunosti nasilan. *Mein Kampf* Adolfa Hitlera, djelo je koje je samo djelom nasilno prema Židovima i drugim rasama. Time ne želim ni na koji način umanjiti ozbiljnost tog nasilja, već istaknuti da djelo govori i o drugim temama. Kako je ujedno riječ i o djelu koje govori o jednom od najgorih trenutaka u ljudskoj povijesti ono nikako ne može biti cenzurirano u potpunosti, jer je potrebno

---

¹²⁶ Ipak, čak i kada društva odrede koji i kakav sadržaj je moralno i etički opravdano cenzurirati, to ne znači da će ona to i učiniti. Društva i države se mogu odlučiti za cenzuru ali i druge oblike borbe protiv takvog sadržaja. (Vidi u nastavku primjer cenzuriranja govora mržnje)

da ono bude dostupno zbog znanstvenih istraživanja i edukacije o prošlosti za koju ne želimo da se ikada ponovi. Da parafraziram Stipčevića, djela zločinaca ne smiju se cenzurirati jer se time briše trag njihovim zločinima.¹²⁷ Takvo djelo i njemu slična trebaju iz tih razloga biti dostupna ali opet ne pre dostupna. Što time želim reći najbolje pokazuje praksa knjižnica koje posjeduju takve knjige i one se slobodno mogu pronaći u njihovim katalogima ali one su najčešće smještene u zatvorenim spremištima knjižnica, a ako se i nalaze u prostoru dostupnom korisnicima, onda je to ograničeno samo na odrasle. Nadalje, djela koja zbog svog historiciteta sadrže nasilje, mržnju ili diskriminaciju prema drugim i to u manjoj mjeri, ne mogu opravdano biti cenzurirana stoga što je njihova primarna funkcija (cilj, namjera) nešto drugo, nevezano uz širenje mrženje, promoviranje nasilja *per se* i nasilja prema drugima. Kako su razna umjetnička djela često odraz vremena u kojem su stvarane, ovakve su pojave neizbježne. Isto vrijedi i za korištenje nasilja kao stilskog sredstva ili djela fikcije, kako bi se u čitatelja potaknuo osjećaj averzije prema nasilju, i sl. Takva djela ne bi opravdano mogli optužiti kao nasilna, poticajna na nasilje ili mrzilačka i slično, niti bi ih na tim temeljima opravdano cenzurirali. Onaj sadržaj odnosno ona djela za koja sa sigurnošću možemo utvrditi da su nasilna odnosno da potiču na nasilje i mržnju prema drugima možemo smatrati opravdanom metom cenzure. Pri toj prosudbi treba biti što konzervativniji i ne optuživati djela za nešto što ona nisu (tako se često satira zamjenjuje za mržnju, a kritika ideja kao netrpeljivost prema ljudima koji te ideje zastupaju). Ako se složimo da su takva djela moralno i etički neprihvatljiva to ipak ne znači da ćemo ih kao društva i države cenzurirati. Na primjer, različite države različito zakonski određuju što spada u govor mržnje a što ne, pa ga tako SAD dopušta kao dio slobode govora oslanjajući se na javnost da svojim kritičkim stavom i budnošću odbaci i marginalizira glasove mržnje, dok europske države to reguliraju zakonski, određujući govor mrženja kao zloupotrebu slobode govora. Svaka od ovih zakonskih uređenja ima svoje prednosti i mane.¹²⁸

Drugi razlog za opravdano cenzuriranje vidim u fenomenu pedofilije. Pedofilija je prije svega poremećaj¹²⁹, ali kada se na temelju nje djeluje onda ona predstavlja nasilje. U cijelome svijetu, bez obzira na pojedina različita gledišta o godinama u kojima dijete postaje odrasla osoba, postoji

---

¹²⁷ Aleksandar Stipčević, *Cenzura u knjižnicama* (Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1992.), 3.

¹²⁸Ma koliko ta tema bila zanimljiva, neću ulaziti u više detalja zbog opsega teme koja bi iziskivala jedan rad samo za sebe.

¹²⁹ Leksikografski zavod Miroslav Krleža, "Pedofilija // Hrvatska enciklopedija", *Leksikografski zavod*, pristupljeno 20.8.2016., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47290>

posebna (zdravorazumska) osjetljivost prema najmlađima a samim time i nedvosmislena osuda pedofilskog čina i mišljenja. Sav onaj sadržaj koji je isključivo pedofilski jest opravdano cenzuriran. Jedini mogući izuzetak koji ovdje vidim jest, korištenje pedofilске tematike u službi književne fikcije. U takvim slučajevima, kao što je na primjer knjiga *Lolita* Vladimira Nabokova, trebalo bi biti sasvim očito da je riječ o fikciji a ne o propagiranju takvih radnji i misli. Ako nije očito da je riječ o fiktivnom sadržaju koji za cilj nema promoviranje pedofilije, tada smatram opravdanim poduzeti cenzorske mjere.

Treće, pornografski sadržaj¹³⁰ može se opravdano cenzurirati ali samo za dio društva, konkretno za djecu i maloljetnike. Nekada se vjerovalo kako je pornografija, a u ortodoksnijim viđenjima i erotika, iznimno opasna stvar i da će u budućnosti uzrokovati moralnu degradaciju čovječanstva a time i propast civilizacije. Danas, nakon nekoliko stoljeća veće ili manje dostupnosti erotskog i pornografskog sadržaja široj javnosti, možemo ustvrditi da su takva predviđanja bila promašena. U doba interneta, WorldWideWeba i lake i brze dostupnosti raznolikog sadržaja, rasprava o pornografskom sadržaju u knjigama, postala je *passé*. Dapače, ako je suditi po trendovima u žanru ljubavnih romana takav sadržaj je iznimno popularan.¹³¹ Stoga, ako u suvremenim demokratskim društvima odrasli ljudi žele u svoje slobodno vrijeme uživati u pornografskom sadržaju, oni bi trebali biti slobodni to i činiti, pod uvjetom da stvaranje i uživanje takvog sadržaja ne čini štetu drugima. Što se djece tiče, njima pornografski sadržaj ne bi smio biti dostupan zbog njihove nedovoljne zrelosti i razvijenosti kritičkog razmišljanja. Stoga je opravdano takav sadržaj cenzurirati u školama i školskim knjižnicama, kao i u javnim knjižnicama ali naravno, samo na dječjim odjelima. Pritom ne treba pretjerivati i lažno optuživati djela i autore za pornografiju kako bi se djeca udaljila od bilo kakvog kontakta sa sadržajem koji govori o seksualnosti i seksualnom činu. Takvo zatvaranje djece u stakleno zvono udaljava ih od realnosti svijeta u koji će prije ili kasnije morati stupiti, što ne donosi ništa dobro bilo kome, a najmanje toj istoj djeci.

---

¹³⁰ Pornografski sadržaj nije lako definirati. Oko toga se mnogi i dalje ne mogu složiti pa tako rasprave traju i danas. S obzirom na vlastiti nedostatak znanstvene stručnosti u tom polju ne namjeravam se upuštati u donošenje vlastite definicije. Koristiti ću se radnom (laičkom) definicijom pornografije kao sadržaja koji služi uživanju golotinje i seksualnog čina u njihovoj neposrednoj pojavnosti, suprotstavljajući ju pojmu erotike kao korištenju istih motiva u umjetničke svrhe, odnosno u njihovoj posredovanoj pojavnosti. Sve kritike na ovo laičko shvaćanje su više nego dobrodošle.

¹³¹ Dovoljno je prisjetiti se nedavnog bestsellera, knjige *50 nijansi sive* E.L.James.

Konačno, četvrta vrsta sadržaja koji se opravdano ali parcijalno može cenzurirati, i to ponovno za djecu odnosno nepunoljetne članove društva, jest pseudoznanstveni sadržaj. To je onaj sadržaj koji se predstavlja kao znanstveno dokazan a to zapravo nije.¹³² U suvremenim liberalnim demokracijama svi građani imaju pravo na slobodu mišljenja i izražavanja te slobodu vjeroispovijesti – prava koja im granatiraju da nikome ne moraju polagati račune zbog onoga što vjeruju i misle.¹³³ Odrasli ljudi mogu, ako žele, vjerovati u astrologiju, alkemiju, ravnu zemlju, geocentrični sustav, da je Elvis Presley i dalje živ, itd., bez da trpe ikakve zakonske posljedice.¹³⁴ Djeca pak, tek trebaju razviti sposobnost kritičkog mišljenja pa je njihovo izlaganje neistinama i lažima koje se žele prikazati kao znanstveno potvrđene činjenice, etički i moralno neprihvatljivo.¹³⁵

4.2. Neopravdanost cenzure

Brojna je literatura napisana o cenzuri kao negativnom fenomenu. Argumentacija je to koja traje stoljećima. U nastavku ću ju pokušati sažeti prikazujući ključna pitanja zbog kojih o cenzuri možemo govoriti kao o nečemu negativnome, barem u većini njenih povijesnih primjera.

Cenzura, bez obzira na subjekta, predstavlja negaciju intelektualne slobode¹³⁶ (slobode mišljenja, slobode izražavanja i prava na pristup informacijama). Jednako važno slobodi da se nešto javno kaže bez straha od progona, jest i sloboda da čovjek istražuje i proučava sve što ga zanima. Te slobode omogućavaju zdrav, dinamičan život uma. Cenzura gotovo uvijek to otežava. Kada cenzuru provodi država, odnosno svjetovne vlasti (i povijesni ekvivalent, religijske vlasti) ona to čini prije svega iz vlastitih interesa, odnosno samoodržavanja. Pojedinci koji jednom steknu moć vladanja i upravljanja, teško će se te vlasti odreći. Stoga su mete cenzure odozgo

---

¹³² Michael Schermer, "What is Pseudoscience?", *Scientific American*, 1.9.2011.,

<http://www.scientificamerican.com/article/what-is-pseudoscience/>

¹³³ Ako pak vjerovanje izravno korelira s djelovanjem to onda i ne mora biti tako. Ako, na primjer vjerujete da je transfuzija krvi grijeh, to je uredu dokle god je riječ o vjerovanju, ali ako bolesnom djetetu na temelju tog vjerovanja uskratite transfuziju krvi koja bi mu spasila život, tada vas se može zakonski procesuirati zbog nemara prema djetetu.

¹³⁴ Sam Harris nas podsjeća da bi ipak nešto mogli trpjeti ako bi takve stavove iznijeli javno, a to je loše prekriven smijeh i izrugivanje. (Sam Harris u debati: "Does God exist? A debate between Rabbi David Wolpe and Sam Harris", *AJU Whizin Centar for Continuing Education – Jewish Television Network*, <https://www.youtube.com/watch?v=OSBaAT6WPmk>)

¹³⁵ Unatoč nerazvijenosti kritičkog mišljenja u djece, ponekad je zapanjujuće vidjeti kako djeca s puno više lakoće nego mi odrasli, vide kroz neistine i laži.

¹³⁶ U domaćoj uporabi je i pojam *sloboda savjesti*.

prije svega oni sadržaji koji imaju negativna stav prema državi i državnim vlastima, bilo u vidu kritike, bunta ili otvorenog neprijateljstva. Nakon takvih sadržaja slijede oni koji se bave temama koje vlasti vide kao korozivne za koheziju naroda nad kojim vladaju. Kao razlog za cenzuriranje takvih sadržaja najčešće se navodi očuvanje javnog morala, ali stvarni cilj je lakše vladanje.¹³⁷

Danas, liberalne demokracije ne moraju provoditi cenzuru kako bi opstale. Pluralnost mišljenja i mogućnost njihova izražavanja više nisu prijetnja vlastima u onoj mjeri kojoj su bila nekada. Značajan razlog tome je što se demokratska vladavina temelji na pravnom poretku koji štiti pripadnike naroda, za razliku od autoritarnih i totalitarnih u kojima se vladanje temeljilo na samovolji vladara, ili političkih elita, s arbitrarnošću kao glavnom karakteristikom. Cenzura odozgo, osim u opravdanim slučajevima, predstavlja znak slabosti režima, dok je mirna i funkcionalna koegzistencija različitih mišljenja i interesa u društvu znak snage režima. Čak i kada cenzura odozgo ne bi bila protivna intelektualnoj slobodi, ona bi svejedno bila neučinkovita. Naime, već se stoljećima zna da cenzura, malo koliko opširna i studiozno primijenjena bila, nije uspješna u ostvarenju svog cilja, to jest oblikovanja sužene javnosti putem javne kontrole cirkulacije neprihvatljivog sadržaja. Tako je Diderot još 1763. godine u pismu prijatelju, gospodinu De Sartinu, vrlo slikovito ustanovio da je to tako, govoreći o kontroli uvoza knjiga u Francusku:

Postavite, gospodine, na svim vašim granicama vojnike, naoružajte ih bajunetama da bi spriječili ulazak opasnim knjigama, pa ipak će one, oprostite mi na izrazu, prolaziti između njihovih nogu i preskakivati preko njihovih glava i tako stići do nas. Spomenite mi, molim vas, jednu od tih opasnih i zabranjenih knjiga koja je potajno tiskana u inozemstvu ili u kraljevstvu, a koja nije za manje od četiri mjeseca postala isto tako dostupna kao i one koje su dobile odobrenje za tisak?¹³⁸

Čak i danas, kada su mehanizmi kontrole i nadzora dostupni državi značajno evoluirali od vremena u kojem je živio Diderot, cenzura ne uspijeva u svom naumu, što treba pripisati

---

¹³⁷ O ove dvije vrste sadržaja možemo govoriti kao o inherentno subverzivnom i instrumentalno subverzivnom. Prvi se odnose na sadržaj kojemu je primarna namjera, odnosno cilj subverzija države, vlasti ili ustaljenih društvenih normi i paradigmi (pamfleti protiv vlasti, dokumenti koji otkrivaju podatke od važnosti za nacionalnu sigurnosti, heretički i reformatorski spisi – u vrijeme dominacije Katoličke crkve, itsl.). Drugi se odnose na sadržaj kojemu subverzija nije ni namjera ni cilj ali koji, s obzirom na teme koje obrađuje, može imati subverzivne efekte (Religijski tekstovi, pacifistička djela, sadržaj o tabu temama, itsl.).

¹³⁸ Aleksandar Stipčević, *Sudbina knjige* (Lokve: Naklada Benja, 2000), 127-128.

postojanju interesa za takvim sadržajem. Gdje god postoji potražnja, pronaći će se i ponuda, unatoč suprotnoj volji država i vlasti.¹³⁹ Tako danas svjedočimo brojnim knjigama i ostaloj građi koja je nadživjela svoje cenzore. Može se reći da je uništavanje sadržaja daleko uspješniji oblik cenzure. No da li je to doista tako? Nekada, u povijesnim razdobljima kada je sadržaj ljudskog stvaralaštva bio zabilježen na malom broju građe (knjige, svitci papirusa, ploče itd.) uništavanje je doista bilo učinkovitije u smislu kontroliranja javne cirkulacije tog sadržaja. Ipak, i samo sjećanje na uništeni sadržaj (koje se prenosilo usmeno ili nekim novim materijalnim putem) moglo je predstavljati neuspjeh cenzure ako se to sjećanje koristilo kao kritično i kompromitirajuće za one koji su uništavanja poduzimali. Tako su ljudska sjećanja održala na životu ono što je cenzor nastojao uništiti i izbrisati. Danas, kada su i broj sadržaja i broj medija za njegovu pohranu i prijenos toliko veliki, kada su mogućnosti javnog informiranja putem različitih sredstava javnog informiranja toliko dostupni i rasprostranjeni, svaki stvarni ili mogući cenzor mora znati da je njegov pothvat osuđen na potpunu ili djelomičnu propast, a da su mu eventualni uspjesi neminovno privremeni i prolazni.

Nadalje, osim što nije uspješna, cenzura odozgo je pogubna za kulturni i intelektualni život zajednica. “Institucija cenzure stavlja moć u ruke osoba sa osuđivačkim, birokratskim umom koji je loš za kulturni čak i za duhovni život zajednice.”¹⁴⁰ Jer “[...]i um treba knjige kao što mač treba brus, ako želi održati svoju oštrinu.”¹⁴¹ Isto vrijedi i za ostali intelektualni sadržaj.

Oni koji bi još možda i mogli pravedno obavljati cenzorski posao morali bi biti obrazovani, stručni (i to u brojnim područjima), dobronamjerni, pravedni, mudri itd. Osim što bismo takve osobe jako teško pronašli¹⁴², one bi bile iznimno nevoljke obnašati taj posao, kao što je primijetio John Milton u *Aeropagitica*¹⁴³. Nadalje cenzura odozgo prisiljava pisce i druge autore na

---

¹³⁹ Potvrdu toga možemo pronaći i u drugim sferama ljudskog života gdje je država nastojala uspostaviti zabranu odnosno kontrolu nad određenim dobrima. Tako je poznat neuspješan pokušaj prohibicije alkohola u SAD-u, koji je samo doveo do stvaranja kriminalnih skupina koje su bile spremne odgovoriti na postojeću potražnju. Isto vrijedi i za prohibiciju lakih i teških droga, prostitucije i sl.

¹⁴⁰ John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 10.

¹⁴¹ George R.R.Martin, *Igra prijestolja* (Zagreb: Algoritam, 2011.), 235.

¹⁴² Koja je to osoba, ili komitet, kojem bi smo bili voljni prepustiti da donosi odluku o tome koje knjige smijemo čitati, koju glazbu smijemo slušati ili koje filmove smijemo gledati? Oni od nas koji cijene sve troje znaju da čak ni najbližim prijateljima ne bi priuštili tu čast, roditeljima još i manje, a o osobama koje osobno ne poznajemo nikako.

¹⁴³ John Milton, *Areopagitica*, ed. J.C.Suffolk (London: University Tutorial Press, 1968), 88. Preuzeto iz: John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 10.

upuštanje u igru nadmudrivanja s cenzorom i manevriranja oko dosega njegova pogleda, sve vrijeme boreći se sa porivom za samocenzuru kojeg Danilo Kiš opisuje kao Boga koji “[...]zna i vidi sve, on je došao iz vašeg vlastitog uma, vlastitih strahova, vlastitih noćnih mora[...]”¹⁴⁴ Na taj način stvaralačka energija udaljuje se od svog prirodnog toka i troši na igru koju su autori prisiljeni igrati, što neizbježno vodi umjetnosti i kulturi otuđenoj od života:

Konačno, ipak, zaključuje Baranczak, ta mreža obmane i samoobmane stvara sterilnu književnost. Romanopisac Taudeusz Konwicki potvrđuje takav sud.¹⁴⁵ Cenzura doista može “mobilizirati pisca da koristi metafore koje podižu njegovo djelo na višu razinu”. Ipak, hipersuptilne forme rođene iz igre s cenzorom, s vremenom, i same postaju konvencije. “Tajni jezik postaje javni, i cenzor će ga također zabraniti. Stoga su nove, još suptilnije forme osmišljene. I tako to ide, dalje i dalje, dok književnost postaje sve više nejasna, konačno gubeći sve tragove života.”¹⁴⁶

U postupcima cenzure općenito, a posebice cenzure odozgo, ocrtava se jasan patronizirajući stav koji govori da obični ljudi nisu umno sposobni samostalno, odgovorno i zrelo doživljavati svijet oko sebe, već da ih se od određenih sadržaja treba štiti. Negirajući slobodu mišljenja i izražavanja, te posljedično kočeci razvoj kritičkog mišljenja i kritičnog, pluralnog javnog diskursa, cenzura odozgo, svjesno ili nesvjesno, tretira ljude s manjkom ili potpunim izostankom digniteta kojeg ljudi zaslužuju kao inteligentna i samosvjesna bića.

Čekati da nam vlasti i države ukažu taj dignitet nije ni blizu dovoljno. Kao što znamo vlasti su rijetko u potpunosti obazrive prema narodu. Njih se stalno treba budnim okom pratiti, čak danas možda više nego prije. Pa i demokratska vladavina često se ogriješila o ljudske slobode i prava, cenzurom i drugim postupcima. Stoga kao ljudi svoj dignitet moramo zahtijevati od vlasti – u demokracijama tim više jer je u njima narod nositelj suvereniteta – ali znatno važnije, dignitet moramo zahtijevati i od drugih, a ponajprije od sebe samih. Na tom tragu posebno problematičnu vidim cenzuru odozdo – kao da zadatak praćenja rada vlasti i pozivanja na odgovornost kada se

---

¹⁴⁴ Danilo Kiš, *Censorship/Self-Censorship* (Index on Censorship, 15/1, siječanj 1986), 45. Preuzeto iz: John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 36.

¹⁴⁵ Taudeusz Konwicki citiran u: Coldfarb, J.C. *On Cultural Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1982), 90. Preuzeto iz: John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 149.

¹⁴⁶ John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 149.

ona ogriješi o prava i slobode nije dovoljno zahtjevan zadatak sam po sebi, odlučili smo cenzuru provoditi sami. Tako cenzura odozdo na svojevrsan način predstavlja ostvarenje sna svih vlasti: “Zakon, uključujući i zakon cenzure, ima san. U tome snu, dnevna rutina identificiranja i kažnjavanja prijestupnika će odumrijeti; zakon i njegova ograničenja biti će toliko duboko utisnuta u građanstvo da će pojedinci nadzirati sami sebe.”¹⁴⁷

Kada pojedinci i grupe vrše utjecaj/pritisak na širu javnost a zatim i na vlast, oni čine medvjedu uslugu vlastima, dajući im na pladnju legitimaciju za izvršenje cenzure. Kao što sam ranije istaknuo, cenzura odozdo je prije svega demokratski fenomen jer samo u demokracijama narod ima pravne mogućnosti i slobodu djelovanja potrebnu za njeno vršenje. U tim slučajevima samo izvršenje cenzure provode institucionalni akteri odnosno država i vlast, ali sam poticaj, samo inzistiranje na cenzuri dolazi od pojedinaca ili grupa u društvu. Pritom naravno, kao što smo vidjeli, to nužno za posljedicu nema cenzuru – dotična država, njen pravni poredak, povijest cenzure u dotičnoj državi, sklonosti same vlasti k cenzuri, i niz drugih faktora odrediti će hoće li pojedini zahtjevi za cenzurom uroditi plodom.

Očuvanje javnog morala najčešći je povod za cenzuru odozdo. Pojedinci, ili češće grupe ljudi smatraju da određeni sadržaj nije dopustiv u javnosti te da ga se treba cenzurirati kako bi se zaštitio javni moral. Pritom je najčešće riječ o religijskim udruženjima, udrugama za očuvanje javnog morala, raznim puritanskim pokretima i slično. U suvremenim zapadnim društvima pozivanje na javni moral vrlo je sklizak teren; naime ta društva su u znatnoj mjeri pluralistička, što znači da postoje brojni svjetonazori i moralne doktrine i ideologije kojima se članovi društva vode u svom svakodnevnom životu. Čak i kada u društvu postoji jedna dominantna ideologija, religija ili svjetonazor, pravni sustavi liberalnih demokracija kao i univerzalna ljudska prava ne dozvoljavaju diskriminaciju protiv onih manjinskih. Među najznačajnijim među tim pravima su već spomenuto pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, te pravo na slobodu vjeroispovijesti koje iz tih prava proizlazi. Te slobode se mogu svesti na zajednički nazivnik intelektualna sloboda, a Michael Gorman ju opisuje kao: “Stanje stvari u kojem svako ljudsko biće ima slobodu misliti, reći, pisati i objavljevati bilo koju ideju ili vjerovanje.”¹⁴⁸ Različite države

---

¹⁴⁷ John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 10.

¹⁴⁸ Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American library Association, 2000.) 88.

postavljaju određena ograničenja na te slobode¹⁴⁹, no nedvojbeno je da se su ta prava i slobode ideal i temelj modernih liberalnih demokracija. Takvo pravno uređenje ima za prednost da omogućuje miran, tolerantan i funkcionalan suživot različitih društvenih skupina.¹⁵⁰ Jedini konsenzus koji pripadnici zapadnih društava moraju poštivati i kojeg se moraju pridržavati, kako bi bio moguć funkcionalan suživot u pluralnosti, jest ideal otvorenih, pacifističkih i tolerantnih društava i poštivanje liberalnih pravnih poredaka. To su vrijednosti inkluzije.

Kada jedna grupa unutar društva vjeruje da predstavlja volju cijelog društva ili želi provesti cenzuru s posljedicama za cijelo društvo, ona mora biti prilično sigurna da su joj motivi u skladu s tim temeljnim vrednotama. Drugim riječima, samo onda kada se poziva na razloge koji se tiču samih temelja liberalnih demokracija, što će reći temeljnih ljudskih prava i sloboda, skupina može tvrditi da djeluje radi općeg interesa i s ciljem očuvanja javnog morala. U suprotnom, ako razlozi za cenzuru odozdo proizlaze iz partikularnih svjetonazora (bez obzira kolika je njihova brojnost u društvu) tada je riječ o nametanju tog istog partikularnog svjetonazora putem njegova predstavljanja kao univerzalnog. Kako cenzura ima šire društvene posljedice, svako njeno provođenje na temelju partikularnih svjetonazora predstavlja nametanje tog istog svjetonazora i u konačnici predstavlja diskriminaciju svih drugačijih svjetonazora u društvu. Kroz povijest vjerojatno najčešći akteri cenzure odozdo bile su religijske skupine, različitih religija, iako u Europi i SAD-u su to najčešće neke kršćanske skupine. Pornografija pa čak i erotika, i sve ostalo što se može nazvati opsceno, često su bili povod takvim skupinama da pozivaju na cenzuru. U ranijim razdobljima zapadnih demokracija one su u tome bile uspješne, no razvojem prava i sloboda, kao i svijesti o lažnoj štetnosti takvih sadržaja za moral društva, takvi su zahtjevi sve češće propadali, i to s pravom; jer ako znamo da građani liberalnih demokracija imaju pravo uživati prava i slobode dokle god ta ista prava i slobode ne ugrožavaju drugima, onda se čini pravednim dopustiti svakome da uživa u onome što želi, dokle god to uživanje ne čini štetu drugome. Pornografija koja nije nametnuta (npr. javnom televizijom) već je dostupna na otvorenom tržištu, gdje je njena dostupnost određena ponudom i potražnjom, odnosno privatno-pravnim odnosima, ne bi opravdano mogla biti cenzurirana.

---

¹⁴⁹ O nekima (nasilje i pedofilija) sam već govorio u opisu opravdanih primjera cenzure.

¹⁵⁰ Naravno, i liberalne demokracije imaju svojih problema i mana koje negativno utječu na ostvarenje takvih društava. Ostvarenje tolerantnih i pluralističkih i funkcionalnih društava ne ovisi samo o pravnom poretku već o nizu čimbenika, ali držim da je takav pravni poredak nužan preduvjet.

Nadalje, satira je često predmet kontroverzi. S jedne strane ona se smatra izrazom slobode misli i izražavanja, s druge strane smatra ju se izrugivanjem ideala ili svetinja. *Sotonski stihovi*, crteži *Jylland-Postena* i karikature *Charlie Hebdo* samo su neki od suvremenih primjera problematike satire. Čuditi se činjenici da u 21. stoljeću govorimo o blasfemiji i okarakterizirati protivnike satire kao nazadne, osim što nije dovoljno jer ne pridonosi argumentiranoj raspravi i obrani satire i slobode govora, nije niti ispravno jer 'argumentima' *ad hominem* upadamo u staru, neproduktivnu zavrzlamu prijatelj-neprijatelj, mi-oni, racionalni-iracionalni, itd. U sva tri spomenuta primjera cenzure odozdo, muslimanske zajednice diljem Europe i svijeta, ali i druge religijske zajednice i javne osobe optužile su sadržaj i njene autore za blasfemiju. To nije ništa novo. Optužbe za herezu i blasfemiju pratile su svaki korak borbe čovječanstva za intelektualnu slobodu. Isto je i danas. U konkretnim primjerima (i prije nego što se ušlo u utvrđivanje da li je sadržaj prekoračio slobodu izražavanja i postoji li uopće granica u tome) optužbom za blasfemiju jedna strana je počinila logičku grešku, koja se sastojala u primjeni partikularnih načela kao univerzalnih; konkretno, svi autori spomenutih sadržaja nisu muslimani, mnogi od njih nisu uopće vjernici, pa primjenjivati pravila jedne religije na ljude koji joj ne pripadaju nije logički ispravno. Osim toga, primjenjivati pravila jedne religije na pojedince koji joj ne pripadaju predstavlja i povredu njihovih prava, jer im se time nastoji suditi mimo nacionalnog zakonodavstva.¹⁵¹ Dapače, ta zakonodavstva (engleskog, dansko i francusko) poznaju pravo na slobodu govora, koje se dakle u samome početku, optužbom za blasfemiju, negiralo. Drugim riječima, religijska strana u ovoj raspravi (i u mnogim raspravama prije) nastojala je izuzeti temu religije iz mogućnosti obnašanja prava na slobodu govora. Taj poziv na izuzimanje iz otvorenog diskursa rijetko kada možemo čuti za temu iz neke druge domene ljudskog života. Kao što znamo, ideje nemaju prava već samo ljudi, stoga negiranje mogućnosti govora o određenoj temi, predstavlja povredu intelektualne slobode. Ta ista sloboda omogućuje svima u Europi, SAD-u i drugdje, da ispovijedaju svoju vjeru, odnosno da slobodno pripadaju bilo kojoj organiziranoj (i neorganiziranoj) religiji prema vlastitoj savjesti i nahođenju. U širem kontekstu ona omogućuje svima da misle i govore što žele bez straha od progona. Taj civilizacijski standard postignut je višestoljetnom i mukotrpnom borbom, a dobrim je djelom nastao kao reakcija na ranije međuvjerske sukobe u Europi; intelektualna sloboda je bila rješenje na stoljećima aktualno

---

¹⁵¹ Čak i kada bi i bilo riječ o pripadnicima tih religija, suđenje prema pravilima religije a ne prema nacionalnom zakonodavstvu, predstavlja kršenje laičnosti ili sekularnosti, odnosno stavljanja religijskih zakona iznad onih svjetovnih.

pitanje o mogućnosti i načinu suživota različitih vjeroispovijesti i etnija u Europi.¹⁵² Stoga je žalosno vidjeti da iste slobode koje vjerskim zajednicama garantiraju (s pravne strane barem) slobodu vjeroispovijesti, nailaze na takvo nerazumijevanje i neodobravanje od tih istih zajednica kada ju koriste drugi. Riječima Christophera Hitchensa: “Pravo drugih na slobodu mišljenja i izražavanja je dio mog prava. Ako je nečiji glas utišan ja sam lišen prava da ga čujem.”¹⁵³ Primjena partikularnih svjetonazora kao univerzalnih nije specifičnost muslimanske zajednice; kršćanske i mnoge druge vjerske i nevjerske društvene grupe činile su isto. No ako smo utvrdili da primjena partikularnih normi kao univerzalnih nije logički, moralno i pravno ispravna, kako onda okarakterizirati reakcije koje često uslijede nakon što se satira pozabavi religijskim motivima?

Smatram da je, ako promotrimo izjave predvodnika tih zajednica i njihove pojedinačne članove, ispravno ustvrditi da se radi o uvredi. Kako znamo, ideje i koncepti se ne mogu uvrijediti, već samo ljudi. Isto tako, trebalo bi biti razvidno iz činjenice ljudske subjektivnosti, da se uvreda ne daje već prima. Drugim riječima neke riječi mogu i ne moraju biti uvredljive; hoće li se netko uvrijediti ovisi isključivo o njemu; uvreda se percipira. Kada je Samuel Johnson, poznati engleski leksikograf, poznat i kao Dr. Johnson dovršio *A Dictionary of the English Language*, dočekale su ga stanovite poštovane gospođe Londona kako bi mu čestitale na izvrsnom poslu. Također napomenule su da ih je iznimno obradovalo što Dr. Johnson nije u rječnik uključio nikakve opscene i nepristojne riječi. U svojem odgovoru Dr. Johnson im je čestitao što su s tim riječima upoznate.¹⁵⁴ Pouka ove anegdote je dvostruka: prvo, oni koji imaju cenzorske porive, imaju i patronizirajući stav prema drugima vjerujući da nisu sposobni nositi se sa sadržajem s kojim su se oni uspjeli nositi – čime zapravo impliciraju vlastitu superiornost. “Ideja je da ti ljudi mogu čitati tekstove ili gledati slike i da one neće imati efekta na njih, ali da će biti 'štetne za druge', vjerojatno više podložnije ljude.”¹⁵⁵ Drugo, uvreda i moralna indignacija su subjektivne kategorije. Može li onda pozivanje na osjećaje biti opravdan i dostatan argument u javnoj raspravi o satiri, ali i drugim pitanjima od javnog interesa u vezi kojih se poziva na

---

¹⁵² Za više detalja vidi Marcel Gauchet, *Religija u demokraciji: put laičnosti* (Zagreb: Politička misao, 2012.)

¹⁵³ Chris Bodenner, “Freedom of Speech includes the Freedom to Hate”, *The Atlantic*, 11.12.2015., <http://www.theatlantic.com/notes/2015/12/freedom-of-speech-includes-the-freedom-to-hate/420171/>

¹⁵⁴ Anegdota poznaje razne varijacije. Ovu donosi Christopher Hitchens u debati: “Be It Resolved: Freedom of Speech Includes the Freedom to Hate”, *University of Toronto – Hart House Debating Club*, 2011., pristupljeno 10.8.2016., https://www.youtube.com/watch?v=ZOck_bDb0JA

¹⁵⁵ Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American Library Association, 2000.) 94.

cenzuru? Odgovor se nameće sam po sebi, ali prije nego što ga iskažem, pogledajmo još malo samu prirodu uvrede i moralne indignacije.

Karl Popper govori o oprezu kojeg moramo uposliti prilikom prepuštanja našim porivima za okretanje k emotivizmu i osjećajima: “Moram naučiti sebe da ne vjerujem opasnom intuitivnom osjećaju ili uvjerenju da sam ja taj koji je u pravu. Moram sumnjati u njega ma koliko jak bio. Dapače, što jači on jest to mu više ne smijem vjerovati, jer što je on jači to je veća opasnost da se varam i s njom opasnost da bi mogao postati netolerantni fanatik.”¹⁵⁶ Osjećaj povrijeđenosti i moralne indignacije vrlo lako mogu zamagliti naše rasuđivanje i samokritičnost. Tako ne čudi da gotovo uvijek za moralnom indignacijom i uvrijeđenošću dolazi osjećaj ljutnje i želje za osvetom. Vidjeli smo to kod reakcije na *Sotonske stihove*, crteže Jylland-Postena, karikature Charlie Hebdoa, plakate kazališta Gavella i na mnoge druge slične primjere (da ne nabrajam dalje). Zanimljiv uvid u prirodu ljutnje kao popratne pojave uvrijeđenosti i moralne indignacije ima J.M. Coetzee:

Postoji nešto paradoksalno u vezi ljutnje: dok u isto vrijeme koncentrira sile tijela i nadjačava sve unutarnje kočnice, pretvarajući tijelo u toranj snage, ona ukrućuje misli, odbacuje mobilnost, postaje ranjiva na lukavu strelicu, ruganje, smijeh. Jednom kada je ljutnja sagledana izvana, teško je iznutra biti u stanju ljutnje ili indignacije u bilo kakvom duhu autentičnosti[...]To je vjerojatno razlog zašto je prvi cilj ljutnje naljutiti svog antagonista – i tako oslijepiti njega (ili nju).¹⁵⁷

Doista ako pogledamo reakcije povrijeđene strane u već spomenutima slučajevima, vidjeti ćemo da odmah nakon proklamiranja povrijeđenosti slijedi etiketiranje. Najčešće optužbe su za govor mržnje, rasizam, vjersku diskriminaciju za koju se posebno koriste pojmovi fobije, pa stoga: kršćanofobija, islamofobija itd. To daje rezultate pa druga strana, ona koja je branila slobodu izražavanja i satiru, biva zaslijepljena pa onda i ona počinje koristiti etikete poput: nazadno, fašističko, srednjovjekovno itd. Takve rastuće spirale etiketiranja i *ad hominem* napada ne donose ništa dobro. Zajednice se udaljavaju i među njima raste antagonizam, a od silnih proklamacija povrijeđenih osjećaja i emotivizma, racionalno i logički izložene argumente teško je vidjeti i čuti, što pak smanjuje mogućnost stvarnog razumijevanja.

---

¹⁵⁶ Karl Popper, *Toleration and Intellectual Responsibility*, preuzeto iz: John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 18.

¹⁵⁷ John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 29-30.

Nadalje kao što ljudska subjektivnost uzrokuje raznolike osjećaje i stupnjeve uvredljivosti i moralne indignacije, tako ona uzrokuje i raznolika tumačenja sadržaja, a u konačnici i svijeta u kojem živimo. Još je Dante Alighieri 1316. godine, u pismu carskom vikaru Can Grande della Scali, govorio o doslovnom, alegorijskom, analogijskom i anagogijskom čitanju.¹⁵⁸ Govoreći o *Metamorfoze* Franka Kafke, Alberto Manguel slikovito opisuje fenomen višeznačja koji nastaje u procesu čitanja:

Da čitanja uvijek brojčano nadmašuju tekstove koji ih potiču, banalna je primjedba, a ipak nešto otkrivajuće o stvaralačkoj naravi čina čitanja leži u činjenici da jedan čitatelj može očajavati a drugi se smijati točno na istoj stranici. Moja kći Rachel čitala je *Metamorfoze* u trinaestoj godini i mislila je da su smiješne; Gustav Janouch, Kafkin prijatelj, čitao ih je kao religijsku i etički parabolu; Bertolt Brecht čitao ih je kao djelo “jedinog pravog boljševičkog pisca”; mađarski kritičar György Lukács čitao ih je kao tipični proizvod dekadentnog buržuja; Borges ih je čitao kao ponovno kazivanje Zenonovih paradoksa; francuska kritičarka Marthe Robert čitala ih je kao primjer njemačkog jezika u svom najjasnijem obliku; Vladimir Nabokov čitao ih je (djelomice) kao alegorije na pubertetski Angst.¹⁵⁹

U liberalnim demokratskim državama i društvima sva ova različita viđenja istog sadržaja trebala bi moći postojati istovremeno. No takvo bogatstvo viđenja i shvaćanja moguće je jedino ako se pozivanje na osjećaje, to jest emotivizam odbaci kao neadekvatan način sudjelovanja u javnome diskursu i moralna indignacija kao nedostatan razlog za cenzuru.

Vratimo se intelektualnoj slobodi – slobodi koja omogućuje religijska udruživanja, mišljenja i izražavanja, kao i satiru. Onaj koji ju uživa ne može je istovremeno drugome zabraniti. Drugim riječima ja mogu javno vjerovati što god želim, a drugi može moje vjerovanje javno smatrati idiotskim, nemoralnim, lažnim, licemjernim, smiješnim, naivnim, veličanstvenim, ispravnim, racionalnim...odnosno satirizirati ga do mile volje. Ja se pritom mogu uvrijediti, ali ne mogu na temelju toga zahtijevati cenzuru i progon onoga čije su me riječi ili djela uvrijedile.¹⁶⁰ *Sotonski stihovi* Salmana Rushdiea za nekog predstavlja blasfemično djelo dok za nekog drugog izvrsno djelo koje se na dovitljiv način bavi temom imigracije i imigrantskih identiteta. Oba stava su moguća i legitimna, tamo gdje se poštuje intelektualna sloboda. Ono što nije legitimno jest

¹⁵⁸ Alberto Manguel, *Povijest čitanja* (Zagreb: Prometej, 2001.), 98.

¹⁵⁹ Ibid., 105.

¹⁶⁰ Odnosno ja to mogu tražiti i zahtijevati, ali moji zahtjevi ne bi smjeli biti uvaženi, u liberalnim demokracijama koje poštuju temeljna ljudska prava i slobode.

cenzorsko djelovanje na temelju tih stavova, a još manje pozivanje na linč i ubojstvo svih povezanih s tim djelom.¹⁶¹ Ta vrsta stoicizma, kada dopuštamo egzistenciju onoga što je nama uvredljivo i neprihvatljivo, ali koje nama i drugima ne čini stvarnu štetu (što povrijeđeni osjećaji nisu, ako želimo za sebe reći da smo zrele, odrasle osobe), utjelovljena je u jednostavnom i poznatom konceptu zvanom: *tolerancija*. Ona predstavlja minimum onoga što je potrebno da bi se moglo govoriti o građanstvu i demokraciji, i ma koliko često ona bila proklamirana od svih, institucionalnih i neinstitucionalnih aktera, zapanjujuće je vidjeti koliko nerazumijevanja oko tog pojma postoji, i posljedično, njen potpuni ili djelomični izostanak u javnom diskursu demokratskih društava.

Emotivizam i "argumenti" iz osjećaja nisi specifični samo za religijske skupine. Danas također svjedočimo negativnim posljedicama politike identiteta, multikulturalizma i ponajviše političke korektnosti. Jesu li ti fenomeni u potpunosti negativni ili pozitivni može biti predmetom rasprave, ali nedvojbeno je da su one u jednom djelu rezultirale negativnim posljedicama, koje se očituju u ustrajanju na emotivizmu u javnoj raspravi. Na temelju emocija vrlo često se poziva na cenzuru, reguliranje javnog govora, ili pak njegovu reinvinciju. U nekim slučajevima je to opravdano, recimo kada je riječ o društvenim skupinama koje su trpjele ugnjetavanje i izrabljivanje o strane većinskog društva, kao što je crnačka populacija u SAD-u. Tako se tamo pa i u Europi ne odobrava riječ *nigger*, zbog toga što su je koristili robovlasnici. Kada se o korištenju te riječi želi izvijestiti javnost, na riječ se referira kao *n-word*. Dok se u ovom primjeru čini da je riječ o opravdanoj intervenciji u jezik i javni diskurs, može li se to isto reći za riječi: *f-word* i *s-word* i tako dalje? Pritom svi odrasli znaju da se radi o riječima *fuck* i *shit*, pa je pitanje koga se tu zapravo štiti? Ako djecu, nije li primjerenije raditi sadržaj primjeren njima koji ne uključuje te riječi ili ne dopuštati djeci da gledaju sadržaj za odrasle? Kad k tome pridodamo činjenicu da te riječi roditelji u većoj ili manjoj mjeri koriste u svakodnevnom životu, stvar postaje još apsurdnija. U Švedskoj, knjiga za djecu *Pipi Duga Čarapa* Astrid Lindgren doživjela

---

¹⁶¹ U trenutku dok ovo pišem na mom stolu nalazi se primjerak knjige *Sotonski stihovi*, posuđen u jednoj od većih zagrebačkih knjižnica. U njoj su sve stranice koje sadrže podatke o odgovornosti istrgnute, pretpostavljam zbog sigurnosti osoba odgovornih za objavljivanje knjige. Takvo, više ili manje prisiljeno postupanje s knjigom, u Republici Hrvatskoj koja nikada nije imala problema sa terorizmom ili religijski motiviranim nasiljem, govori u prilog ozbiljnosti situacije i cijele problematike slobode govora i cenzure, općenito ali i u kontekstu knjižnica.

je pročišćeno, politički korektno izdanje.¹⁶² Tako je izbačena riječ *negerkung* (kralj negroa) kojom se opisuje otac glavne junakinje koji je sada preimenovan u Kralj južnih mora. Kako će djeca učiti o kontroverznim i lošim razdobljima ljudske povijesti ako će od svakog spomena istih biti zaštićena? Također iz priče je izbrisana scena u kojoj Pipi Duga Čarapa glumi Kineskinju rastežući oči. Trebamo li se sramiti što se kao ljudi fizički razlikujemo, među ostalim i po izgledu očiju? Je li Pipi mogla drugačije dočarati tu fizički razliku? Postupak izbacivanja te scene razumljiv je jedino u kontekstu emotivizma, odnosno nastojanja da se nikoga ne uvrijedi. Isti *modus operandi* prisutan je i u 'osuvremenjavanju' – zanimljiv eufemizam za ispravljanje i čišćenje knjiga pripada Alanu Gribbenu – knjige *Doživljaji Huckleberry Finna* Marka Twaina, kako ona ne bi bila uvredljiva crnačkoj populaciji u SAD-u.¹⁶³ Kako su zapadna demokratska društva bogata etničkim, kulturnim, rasnim, seksualnim, spolnim, jezičnim i drugim manjinama, i kako su brojne knjige odraz svoga vremena, o čemu sam već govorio, povoda za pozivanje na povredu osjećaja je napretek. Problem je često u tome što su takve knjige klasici književnosti. Kada bismo usvojili emotivizam i pozivanje na osjećaje kao općedruštveno mjerilo, mnoge knjižnice zjapile bi prazne, ili bi ostale samo sa steriliziranim zbirkama. Također mnoge svete knjige, poput Biblije, Kur'ana, Talmuda i drugih, koje vrve kontroverznim i uvredljivim stvarima i scenama, također bi teško preživjele primjenu takvih mjerila. Ako ovih dana šecete po Zagrebu ili se vozite jednom od njegovih cesta, vjerojatno ćete naići na plakat kina *Cinestar* za film *Zločeste mame*. Na njemu su prikazane tri majke koje prolaznicima (nama) pokazuju srednji prst, koji je kod sve tri mame 'zamagljen', 'pikseliziran'. Hoće li ta apsurdna mjera ikoga spriječiti da shvati što to one pokazuju?

Pozivanje na osjećaje u javnom diskursu za izravnu posljedicu ima isključivanje određenih tema i riječi iz tog istog diskursa, odnosno njihovo tabuiziranje. Riječima D.H.Lawrencea: “Klokan je bezazlena životinja, riječ govno je bezazlena riječ. Napravite li i od jedne tabu ona postaje opasna. Posljedica tabua je gubitak razuma.”¹⁶⁴

Osim proizvodnje tabua, emotivizam kao *modus operandi* javnoga diskursa za posljedicu ima infantilizaciju društva i pojedinaca. Desetljeće dva, takvog diskursa u SAD-u i nešto manje u

---

¹⁶² Petar Odak, “Pipi u zemlji političke korektnosti”, *Kulturpunkt.hr*, 26.3.2015., <http://www.kulturpunkt.hr/content/pipi-u-zemlji-politicke-korektnosti>

¹⁶³ Neven Svilar, “Kolonijalna Pipi Duga Čarapa”, *Booksa.hr*, 11.11.2011., <http://www.booksa.hr/vijesti/sve/kolonijalna-pipi-duga-carapa>

¹⁶⁴ John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 53.

Europi proizvelo je zanimljive fenomene, a ovo su samo neki od njih: feministice žele ukinuti riječ *bossy* jer ju neki koriste za opisivanje ambicioznih poslovnih žena¹⁶⁵; studenti na prestižnim američkim sveučilištima bave se osiguravanjem sigurnog prostora (safe space)¹⁶⁶ slobodnog od mikroagresija¹⁶⁷, umjesto osiguravanja intelektualnog prostora (intellectual space); pljesak i pljeskanje za iste studente predstavlja nekorektno ponašanje jer bi nekog moglo povrijediti pretjeranom glasnoćom pa se kao supstitut koristi pucketanje prstima ili takozvane *jazz ruke*.¹⁶⁸ Bez sumnje takve pojave troše kolektivnu energiju društva, distorziraju javni diskurs odvlačeći ga od istinski vrijednih tema i u procesu dovode do devalvacije vrijednosti racionalnosti i logike u javnom diskursu i inflacije vrijednosti emotivizma.

Dio odrastanja sastoji se od prihvaćanja činjenice da se svijet u mnogim stvarima s nama ne slaže, niti se mi slažemo s njime. Podilaženje onima koji tu činjenicu ne prihvaćaju neizbježno će otvarati vrata cenzuri odozdo. Naravno uvijek će postojati oni koji će poduzeti velike napore kako bi bili uvrijeđeni. Riječ je dakako o znatnoj manjini, ali njihovi glasovi će uvijek pozivati na cenzuru – oni su ti koji cenzuru općenito, ali posebice cenzuru odozdo održavaju na životu. I to je uredu, iz dva razloga: prvo, kada bi htjeli utišati glasove koji pozivaju na cenzuru, mi sami postali bismo cenzori; drugo, snaga tih manjinskih glasova ovisi o ostatku društva i njegove budnosti. Hoće li ti glasovi uspjeti u ostvarenju cenzure ovisi o javnosti, njenoj budnosti i informiranosti. Kričička, dobro informirana i obrazovana javnost najbolja je deviza za zdravu demokraciju¹⁶⁹ i borbu protiv cenzure. Demokracije bez takve javnosti često boluju od korupcije, nepotizma, sukoba interesa, partitokracije, demagogije, populizma, radikalnih političkih opcija i drugih fenomena kojima i sami možemo svjedočiti, kako u Republici Hrvatskoj, tako i u drugim demokracijama svijeta. Mnogo toga može pridonijeti kričičkoj, informiranoj i obrazovanoj javnosti. Prije svega to je poštivanje intelektualne slobode. Ona je nužan preduvjet za njeno postojanje. O jednom aspektu toga govorio sam u raspravi o cenzuri, koja onemogućuje uživanje

---

¹⁶⁵ "Ban Bossy", pristupljeno 20.8.2016., <http://banbossy.com/>

¹⁶⁶ Michael Bloomberg, "Safe spaces defeat the whole point of college", *The New York Post*, 3.5.2016., <http://nypost.com/2016/05/03/safe-spaces-defeat-the-whole-point-of-college/>

¹⁶⁷ Conor Friedersdorf, "The Rise of Victimhood", *The Atlantic*, 11.9.2015., <http://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/09/the-rise-of-victimhood-culture/404794/>

¹⁶⁸ Scott Campbell, "Feminist told us to use jazz hands at conference because clapping triggers anxiety", *The Express*, 22.4.2015, <http://www.express.co.uk/news/uk/566202/NUS-jazz-hands-clapping-anxiety-feminists>

¹⁶⁹ Brojna su djela napisana o važnosti kričičke javnosti. Kao preporuku za daljnje čitanje izdvojio bi: *O demokraciji u Americi* Alexis de Tocquevillea, te *The Structural Transformation of the Public Sphere* Jürgena Habermasa

tih prava i sloboda. O drugom aspektu toga govorit ću u nastavku, kroz osvrt na ulogu knjižnica u demokratskim društvima – knjižnica koje predstavljaju mjesta na kojemu se ta prava i slobode mogu uživati.

5. Uloga knjižnica u demokratskom društvu

“Građani kojima nedostaje razumijevanje političkih pitanja ili koji ne mogu povezati ta pitanja sa širim socijetalnim razumijevanjem lak su plijen političkom marketingu kao i komercijalnom oglašavanju.”¹⁷⁰ Prvi korak na putu od nerazumijevanja do razumijevanja jest mogućnost pristupa podacima, informacijama i znanju. Knjižnice, u svoj svojoj raznolikosti, su te koje taj pristup omogućuju. “Ne postoji boljeg lijeka za sile nerazuma od dobro opremljene, dobro organizirane knjižnice – prirodnog doma svakoga tko traži objektivnu informaciju i utemeljeno znanje i koji je voljan razlikovati između njih i onog neutemeljenog i nerazumnog.”¹⁷¹

Knjižnice tako samim svojim postojanjem, odnosno kvalitetnim ispunjavanjem svoje profesionalne odnosno stručne uloge pridonose široj zajednici i društvu u cjelini, ispunjavajući tako i svoju društvenu ulogu. Osim putem svojih osnovnih funkcija knjižnice mogu pridonositi kritičkoj javnosti i demokraciji nizom proaktivnih mjera, implementiranih kroz razne knjižnične usluge. Tako se sljedeći, drugi korak, nakon osiguravanja pristupa izvorima znanja i informiranja, može sastojati od obrazovanja i edukacije. Mnoge knjižnice naveliko surađuju sa obrazovnim institucijama, predstavljajući tako integralni dio sustava obrazovanja i cjeloživotnog učenja. Radionice čitanja samo su jedan takav primjer. Nadalje, obrazovanje i edukacija mogu se fokusirati na određene teme zanimljive korisnicima ili za kojima postoji potreba i potražnja, a koje mogu biti realizirane kroz organiziranje predavanja, predavljanja knjiga, javnih tribina i rasprava o svakodnevnim temama ili pak o dnevno-političkim temama od općeg interesa, podučavanja informacijske i informatičke pismenosti za sve dobi, itd. Ove i broje druge usluge, kojih se marljivi knjižničari dosjete, osim što pridonose informiranosti i obrazovanju, značajne su za povećanje društvene inkluzije onih skupina u društvu koje se nalaze na njegovim marginama iz raznih razloga (dob, spol, seksualna orijentacija, rasa, etnija, jezik, socio-ekonomski status, invalidnost itd.). Povećanjem inkluzije povećava se i komunikacija među članovima društva, što

---

¹⁷⁰Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American library Association, 2000.) 162.

¹⁷¹Ibid., 103.

za daljnju posljedicu ima povećanje socijalnog kapitala koji je opet bitan za koheziju, međusobno razumijevanje i međusobno uvažavanje. Sve to na svoj način pridonosi kvalitetnijoj kritičkoj javnosti.

5.1. Vrijednosti za koje se knjižnice zalažu.

Govoreći o struci knjižničara, Pierce Butler uspoređuje knjižničara sa sekularnim svećenstvom.¹⁷² Naravno usporedba nije u potpunosti precizna (općenito, rijetko koja jest), ipak jedan element te usporedbe čini mi se sasvim precizan. Kao i svećenstvo, knjižničari svoj rad obavljaju *sine ira et studio*¹⁷³, komplementirajući ambijent prostora u kojem rade. Nadalje knjižničari u svojem radu zauzimaju neutralan stav. Ta neutralnost nije ispražnjena od svake vrijednosti. Dapače ona bi se prije mogla nazvati liberalnom neutralnošću. Ovdje naravno nije riječ o dnevno političkom shvaćanju liberalnog, već o širem paradigmatском shvaćanju liberalnog – onom isto shvaćanju o kojem sam govorio u kontekstu liberalnih demokracija. Liberalna neutralnost se ponajprije očituje u: poštivanju temeljnih ljudskih prava i sloboda korisnika te kolega i suradnika, i nediskriminaciji korisnika i građe na temelju osobnih vrijednosti ili bilo kojih drugih proizvoljnih kriterija. Također liberalna neutralnost očituje se u poštivanju načela tolerancije, što ujedno znači i netoleriranje netolerancije. Sve ove vrijednosti knjižničarska struka kontinuirano ugrađuje u svoj rad ali i normativne pravilnike i etičke kodekse, kao i smjernice za rad na međunarodnoj i nacionalnoj razini. Pritom se poziva na temeljna ljudska prava i slobode utemeljene u nacionalnim ustavima kao i u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima kao temeljnom dokumentu o pravima čovjeka, koji je i sam rezultat višestoljetnih stremljenja k uspostavljanju i zaštiti čovjekova dostojanstva, kao pojedinca i kao člana društva i države. Tako *IFLA* u temeljnim ljudskim pravima i slobodama prepoznaje vrijednosti knjižničarske struke, te njihovu povezanost sa društvenom ulogom knjižnica u demokracijama:

---

¹⁷² Pierce Butler, *An Introduction to Library Science* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), XIII., preuzeto iz Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American Library Association, 2000.) 18.

¹⁷³ Lat. Bez srdžbe i bijesa. Takvog rada u načelu trebale bi se pridržavati brojne uslužne djelatnosti, ponajprije javna uprava i državna birokracija, što svi znamo vrlo često nije slučaj. Smatram da su knjižničari u tome daleko uspješniji.

Nadalje, ta vjera u ljudsku potrebu za dijeljenjem informacija i ideja implicira priznavanje informacijskih prava. Ideja ljudskih prava, posebice kako je izražena u Univerzalnoj Deklaraciji o ljudskim pravima (1948) Ujedinjenih Naroda, zahtijeva od svih nas prepoznavanje i priznavanje humanosti drugih i poštivanje njihovih prava. Konkretno, Članak 19 utvrđuje pravo na slobodu mišljenja, izražavanja i pristupa informacijama za sva ljudska bića[...]što pruža jasno obrazloženje za knjižnice i praksu modernog i progresivnog knjižničarstva. IFLA je u svojim izjavama, manifestima, smjernicama i tehničkim dokumentima prebrojnim za nabranje, proširila razumijevanje rada sa informacijama. Implicitno u tom radu je ideja informacijskih prava i njihova značaja za profesiju i društvo općenito. Naglasak na informacijskim pravima zauzvrat obvezuje knjižničare i ostale informacijske djelatnike na razvoj principijelne kritike relevantnih zakona i spremnost na savjetovanje, i ako je primjereno, zagovaranje poboljšanja i sadržaja i administracije zakona.¹⁷⁴

Hrvatsko knjižničarsko društvo u *Etičkom kodeksu* poziva na pridržavanje i poticanje: načela profesionalnosti, razvoja i očuvanja intelektualnih sloboda, osnovnih demokratskih načela, prava na znanje i neometan pristup informacijama za sve kao i dostupnost svih vrsta građe, poštivanje autorskog prava, poštivanje privatnosti korisnika kao i promicanje domaće i svjetske kulturne baštine.¹⁷⁵ Sva navedena načela i vrijednosti, isto ili različito izražena, mogu se pronaći i kod drugih, stranih, nacionalnih knjižničarskih udruženja. Ona se u svojoj ukupnosti zalažu za demokratska, tolerantna, otvorena i pluralna društva.

Knjižnice omogućuju svakoj osobi u zajednici kojoj služe da nastave njeno ili njegovo obrazovanje, da budu dobro obaviješteni, i da žive život uma na način koji on ili ona odaberu[...]One su mjesta koja utjelovljuju učenje, kulturu, i druge važne sekularne vrijednosti i manifestacije općeg dobra, i postoji potreba koja proizlazi iz naše zajedničke humanosti za posjećivanjem takvih mjesta.¹⁷⁶

---

¹⁷⁴ IFLA, "Code of Ethics for Librarians and other Information Workers", 12.8.2012.,

<http://www.ifla.org/news/ifla-code-of-ethics-for-librarians-and-other-information-workers-full-version>

¹⁷⁵ Hrvatsko knjižničarsko društvo, "Etički kodeks", pristupljeno 10.8.2016.,

http://www.hkdrustvo.hr/hr/eticki_kodeks/

¹⁷⁶ Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American Library Association, 2000.) 30, 43.

Tako knjižnice promicanjem i življenjem tih vrijednosti, kao i svojim postojanjem i svakodnevnim radom pridonose¹⁷⁷ stvaranju i očuvanju kritičke, obrazovane i informirane javnosti, kao i funkcionalnih demokracija.

5.2. Uloga knjižnica u suprotstavljanju cenzuri

Knjižnice vjeruju u intelektualnu slobodu zato što nam je podjednako prirodna, i podjednako potrebna, kao i zrak koji dišemo. Cenzura je anatema za nas jer inhibira našu ulogu u životu – učiniti zapisano znanje i informacije ljudske vrste slobodno dostupne svima, neovisno o vjeri ili njenom izostanku, etnicitetu, rodu, dobi, ili bilo kojoj drugoj kategoriji koja nas razdvaja jedno od drugih.¹⁷⁸

Cenzura u velikoj većini svoje pojavnosti predstavlja antitezu slobodi mišljenja, izražavanja i slobodnog pristupa informacijama i znanjima. Stoga ne čudi da se knjižničarstvo izričito suprotstavlja cenzuri i pokušajima cenzure. Tako *Hrvatsko knjižničarsko društvo* u *Etičkom kodeksu* zauzima jasan i nedvosmislen stav: “Knjižnični djelatnici provođenje navedenih općih načela osiguravaju kroz profesionalno djelovanje zalažući se u svom radu posebno za: [...]suprotstavljanje i neprihvatanje bilo kojeg oblika cenzure[...]”¹⁷⁹

Danas, u suvremenim demokracijama, knjižnice mogu anticipirati cenzuru iz nekoliko smjerova, odnosno mogu biti pogođene sljedećim tipovima cenzure. Prvo, cenzura odozgo, iako manje vjerojatna u demokracijama nego u drugim političkim režimima, ostaje konstantan potencijalan izvor cenzure. Drugo, cenzura odozdo koju provode sami knjižničari također je jedan od njenih mogućih oblika na koje kao knjižničari moramo biti posebno osjetljivi jer ona predstavlja izdaju naših vrijednosti, naše profesije i ne ide nam na čast. U Hrvatskoj pogotovo moramo paziti da se ne ponovi čišćenje knjižnica koje se dogodilo tijekom devedesetih godina prošloga stoljeća zlouporabom mehanizma otpisa građe. Treće, cenzura odozdo koja za cilj ima zaštitu javnog morala jedan je od najstarijih oblika cenzure odozdo i za očekivati je da će biti prisutna i u budućnosti. Četvrto, cenzura odozdo koja se poziva na političku korektnost i

---

¹⁷⁷ Naravno ne može se očekivati da knjižnice budu jedini poticatelja kritičke javnosti i osiguravatelj zdrave demokracije. Ipak bez njih ti ciljevi bili bi daleko teže ostvarivi.

¹⁷⁸ Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American Library Association, 2000.), 90.

¹⁷⁹ Hrvatsko knjižničarsko društvo, “Etički kodeks”, pristupljeno 10.8.2016., http://www.hkdrustvo.hr/hr/eticki_kodeks/

poštivanje osjećaja, odnosno koja se temelji na emotivizmu, čini mi se kao jedan od značajnijih izvora cenzure u današnjim demokracijama, i svakako kao jedan koji će se održati u dogledno vrijeme.¹⁸⁰ Peto, cenzuru odozdo koja se poziva na zaštitu djece. O prva četiri tipa cenzure već sam ranije govorio, pa ću se sada još ukratko osvrnuti na posljednji.

Da djecu treba zaštititi zdravorazumska je želja. Tu želju neki iskorištavaju kako bi progurali svoje cenzorske agende pozivajući se na dostojanstvo i nevinost djece. Kako smo osjetljiviji kada su u pitanju djeca mnogi od nas će se dati zavesti prilikom poziva na cenzuru pod izlikom zaštite djece, stoga nije na odmet istaknuti upitnost takvih poziva i propitati samu ideju dostojanstva i nevinosti djece, kako bismo dublje razumjeli tu problematiku. Upravo to izvrsno čini J.M.Coetzee: "Djeca sama po sebi nisu nevinna. Svi smo mi bili djeca i znamo – osim ako ne preferiramo zaboraviti – koliko smo zapravo malo nevinini bili[...]niti inherentno posjedujemo dostojanstvo[...]Nevinost je stanje u kojem nastojimo održati našu djecu; dostojanstvo je stanje koje zahtijevamo za sebe."¹⁸¹ Coetzee s pravom pita čiji su senzibiliteti pogođeni u slučaju kada dijete ugleda ili pročita nešto kontroverzno? U svakom slučaju roditelji će biti ti koji će djeci morati objasniti, prije ili kasnije, neke kontroverznije činjenice svijeta koji ih okružuje. Zaštita djece od bilo kakvog dodira s kontroverznim sadržajima ukazuje nam odgovor na Coetzeeovo pitanje. Pritom su nasilje, erotika i pornografija najčešće teme koje se smatraju kontroverznima u kontekstu djece. Gorman primjećuje da je "[...]protivljenje davanju djeci pristupa seksualnom sadržaju putem modernih medija jednako desetljećima starom protivljenju seksualnom sadržaju u knjigama, filmovima i ostalim. Ono je ukorijenjeno u moralu i ideologiji koja nastoji zaštititi "nevinost" djece od "korupcije" seksa."¹⁸² To naravno predstavlja fenomen o kojem sam ranije govorio – nametanju partikularnog svjetonazora kao univerzalnog.

Nadalje, djeca su prirodno radoznala i često su vrlo ustrajna u svojim istraživanjima. Način na koji odgovaramo na njihovu znatiželju ima povratan utjecaj na njihov doživljaj vlastite radoznalosti:

---

¹⁸⁰ Takvo što će ponajprije ovisiti o političko-društvenim normama i paradigmatama zapadnih demokracija. Ukoliko se emotivizam nastavi shvaćati kao legitiman način javne rasprave utoliko će se taj tip cenzure nastaviti.

¹⁸¹ John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 12.

¹⁸² Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American Library Association, 2000.) 96.

Ali mi ne bi trebali zaboraviti da djeca doživljavaju nadzor nad svojim istraživanjima – nadzor koji prema njegovim vlastitim premisama ne dozvoljava shvaćanje onoga što je zabranjeno – ne kao zaštitu već kao frustraciju.[...]Prema mjerama koje odrasli poduzimaju da djeci onemoguće zadovoljavanje vlastite znatiželje, nije li moguće da djeca legitimno zaključe da je njihova znatiželja kažnjiva; i prema obrazloženjima koja im se daju za nametnuta ograničenja – obrazloženja protkana rupama – nije li moguće da izvedu zaključak kako nisu poštovana kao moralni agenti? Je li moguće da je etička nepravda koja je učinjena djetetu u tom procesu značajnija od bilo kakve štete koju bi dijete snosilo zbog praćenja vlastite znatiželje?¹⁸³

Pridodamo li tome i činjenicu da djeca, jednako kao i odrasli, uživaju temeljna ljudska prava kao i neka dodatna prava koja proizlaze iz njihove tjelesne i psihičke nezrelosti¹⁸⁴, koja se trebaju osigurati i poštovati, postaje jasno da zabrane nisu prikladno rješenje, i da one trebaju ustupiti mjesto obrazovanju, edukaciji, participaciji roditelja i suradnji s knjižnicama. Stav je to koji je zauzela i IFLA.¹⁸⁵ Oblici zabrane koje se primjenjuje u vezi djece u knjižnicama su filtriranje interneta i pozivanje na izbacivanje određenih knjiga iz knjižnica. Obje predstavljaju oblik cenzure i obje uživaju osudu IFLA-e.¹⁸⁶

Koje konkretne mjere će knjižnice i knjižničarska struka poduzimati u borbi protiv cenzure ovisit će o brojnim faktorima: veličini i tipu knjižnica, dostupnim resursima, mogućnosti vršenja društvenog utjecaja, zajednici kojoj knjižnica služi, društveno-političkim prilikama i dr. Knjižničari i knjižnice pojedinačno imat će nešto suženiji prostor djelovanja; njihova primarna briga trebala bi biti cenzura i borba protiv nje u vlastitom, neposrednom okruženju, odnosno u njima samima. U zajednicama koje su sklonije cenzuri, odnosno imaju manje razumijevanja za intelektualnu slobodu, ili čiji su financijeri i upravitelji (ravnatelji) tako nastrojani, biti će

---

¹⁸³John Maxwell Coetzee, *Giving offense: essays on censorship* (Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996), 12.

¹⁸⁴ UN Human Rights Office of the High Commissioner, "Convention on the Rights of the Child"(United Nations, 1989), Preamble., <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

¹⁸⁵ Dajana Brunac i Verena Tibljaš, "Internet i knjižnične usluge za djecu – preporuke IFLA-e i Europske Unije" (Prezentacija sa stručnog skupa *Djeca na internetu u knjižnici*, Zagreb: 2011)

¹⁸⁶ IFLA, "Internet and Children's Library Services", 5.8.2012., <http://www.ifla.org/publications/internet-and-children-s-library-services>

potrebno činiti određene ustupke. Kako nas Gorman podsjeća, biti idealist u takvim zajednicama i držati se principa i vrijednosti knjižničarstva pod svaku cijenu moglo bi biti promašeno:

Osoba koja iskreno vjeruje (i s dobrim razlogom) da je ona osobno važna za zdravlje knjižničnih usluga u malenim zajednicama ponekad će biti primorana raditi manje ustupke pred silama koje ju pritišću kako bi osigurala veće dobro knjižnice i njenih korisnika.[...]Ako se knjižničar u takvim situacijama ne odriče svojih principa i zbog njih biva otpušten, koga mislite da će osobe koje su ga otpustile zaposliti na njegovo mjesto? [...]Male žrtve doista mogu, ponekad, koristiti većini korisnika knjižnice. Ne mora se biti savršen kako bi se uspješno živjelo s vlastitom savješću.¹⁸⁷

Biti će zanimljivo vidjeti hoće li u budućnosti knjižnice, pod pritiskom politike identiteta posredovane političkom korektnošću i rastućim emotivizmom u javnom diskursu, biti prisiljene stavljati oznake na knjige (slične onima za filmove) na kojima će pisati nešto poput sljedećeg: *Neki čitaoci mogli bi neke od sadržaja u ovoj knjizi smatrati uvredljivim.*

Znatno širi manevarski prostor i veću mogućnost vršenja društvenog utjecaja u borbi protiv cenzure, proaktivno (npr. predlaganjem zakona, sudjelovanju u njegovoj izradi ili poboljšanju, edukaciji javnosti i njenoj senzibilizaciji) ili reaktivno (npr. protestiranjem protiv cenzure ili pokušaja cenzure, davanjem potpore autorima i njihovim djelima itd.), imaju knjižničarska udruženja na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Udruženja i organizacije kao što su *IFLA*, *Hrvatsko knjižničarsko društvo*, *American Library Association*, *Canadian Library Association* i druge, tu mogućnost i taj potencijal društvenog djelovanje ne bi trebale ostaviti neiskorišten, jer cenzori sa svojim organima, politikama (eng. *policies*), udrugama, podružnicama, novinama, portalima i drugim resursima koji su im na raspolaganju, svakako neće.

Knjižnice nisu usamljene u toj borbi, koja je u suštini borba protiv sila iracionalnosti, intelektualnog infantilizma i slijepe vjere. Njihovim realnim i destruktivnim posljedicama svjedočimo svakodnevno i one nas uporno podsjećaju da nažalost ne govorimo samo o borbi ideja već o stvarnoj, krvavoj borbi.

Proljeće naroda, označeno godinom 1848., zapravo je izraz znatno starije tendencije u kojoj se mnoštvo naroda kroz stoljeća nastojalo osloboditi od tiranije i slobodno živjeti s dostojanstvom. Taj nedovršen, kontinuiran proces uvijek su pratili oni koji nisu vjerovali da će

---

¹⁸⁷ Michael Gorman. *Our Enduring Values: Librarianship in 21st Century* (Chicago, London: American library Association, 2000.) 92.

narod biti dovoljno razborit u svojoj suverenosti. Možemo li danas reći da je takvo nepovjerenje bilo neosnovano? *Noblesse oblige*, sigurnost u konsenzusu nije dovoljna. Dostojanstvo života kojeg zahtijevamo za sebe radi naše zajedničke humanosti i, ništa manje važno, radi naše krhke egzistencije u indiferentnom svemiru u kojem ne poznajemo susjeda, moguće je jedino uz ispunjenje moralne i intelektualne odgovornosti, što je na individualnoj razini još jedna borba u koju smo uključeni. U obje, razum, logika, i tolerancija superiornije su vrijednosti i zvijezde vodilje.

6. Zaključak

U svom diplomskom radu na diplomskom studiju bibliotekarstva nastojao sam pridonijeti teorijskoj i normativnoj raspravi o cenzuri – fenomenu koji svojom pojavom i realnim posljedicama neraskidivo vezan uz bibliotekarstvo i ostale informacijske i komunikacijske znanosti. U prvome djelu bavio sam se razmatranjem i analizom cenzure kao općeljudskog fenomena te postojećih definicija samog pojma. Potom sam predložio vlastitu definiciju cenzure i podjelu cenzure prema subjektu kojom razlikujem cenzuru odozgo i cenzuru odozdo. Stavljajući naglasak na potonju ponudio sam sažeti prikaz povijesnih primjera cenzure kako bi ocrtao njene glavne karakteristike, a potom sam se upustio u normativnu raspravu o istima. Prikazom glavnih argumenata o većinski negativnim karakteristikama cenzure nastojao sam obraniti stav da je primjena cenzure u velikoj većini slučajeva neopravdana i da joj se treba suprotstavljati jer predstavlja negaciju temeljnih ljudskih prava i sloboda. Ocrtavši i neke suvremene cenzorske tendencije koje predstavljaju izazov za knjižnice ali i društva u cjelini, prešao sam na zadnji dio rada u kojem sam pozicionirao knjižnice, njihove vrijednosti i djelovanje u kontekst rasprave o cenzuri. U nadi da sam u tome bio konzistentan, pokazao sam da knjižnice imaju jasnu i nedvosmisleni ulogu u suprotstavljanju cenzuri.

Literatura:

- Acocella, Joan. "The Forbidden World", *The New Yorker*, 25.8.2008.,
<http://www.newyorker.com/magazine/2008/08/25/the-forbidden-world>
- American Library Association. "Intellectual Freedom and Censorship Q&A", *ALA*, pristupljeno 20.7.2016.,
<http://www.ala.org/advocacy/intfreedom/censorshipfirstamendmentissues/ifcensorshipqanda>
- Anthony, Andrew. "How one book ignited a cultural war", *The Guardian*, 11.1.2009.,
<https://www.theguardian.com/books/2009/jan/11/salman-rushdie-satanic-verses>
- Anderson, John Ward. "Cartoons of Prophet met by outrage". *The Washington Post*, 31.1.2016.,
<http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/30/AR2006013001316.html>
- "Ban Bossy", pristupljeno 20.8.2016., <http://banbossy.com/>
- Batty, David; Mahmood, Mona. "Palestinian poet Ashraf Fayadh's death sentence quashed by Saudi court", *The Guardian*, 2.2.2016.,
<https://www.theguardian.com/world/2016/feb/02/palestinian-poet-ashraf-fayadhs-death-sentence-overturned-by-saudi-court>
- Bhaskar, Sanjeev. "What did 'Life of Brian' ever do for us?", *The Telegraph*, 29.11.2009.,
<http://www.telegraph.co.uk/culture/film/6679546/What-did-Life-of-Brian-ever-do-for-us.html>
- Bloomberg, Michael. "Safe spaces defeat the whole point of college", *The New York Post*, 3.5.2016., <http://nypost.com/2016/05/03/safe-spaces-defeat-the-whole-point-of-college/>
- Bodenner, Chris. "Freedom of Speech includes the Freedom to Hate", *The Atlantic*, 11.12.2015., <http://www.theatlantic.com/notes/2015/12/freedom-of-speech-includes-the-freedom-to-hate/420171/>
- Brunac, Dajana i Tibljaš, Verena. "Internet i knjižnične usluge za djecu – preporuke IFLA-e i Europske Unije". Prezentacija sa stručnog skupa *Djeca na internetu u knjižnici*, Zagreb, 2011.
- Bunjevac, Lana. "Nakon pritisaka katoličke udruge: Povučen plakat za Gavellinu predstavu 'Fine mrtve djevojke'", *Jutarnji list*, 16.1.2013., <http://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/nakon-pritisaka-katolicke-udrugepovucen-plakat-za-gavellinu-predstavu-%E2%80%98fine-mrtve-djevojke%E2%80%99/1186613/>
- Butler, Pierce. *An Introduction to Library Science*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.

- Campbell, Scott. "Feminist told us to use jazz hands at conference because clapping triggers anxiety", *The Express*, 22.4.2015, <http://www.express.co.uk/news/uk/566202/NUS-jazz-hands-clapping-anxiety-feminists>
- Coetzee, John Maxwell. *Giving offense: essays on censorship*. Chicago; London: The University of Chicago Press, 1996.
- Chilton, Martin. "The War of the World panic was a myth", *The Telegraph*, svibanj 2016. <http://www.telegraph.co.uk/radio/what-to-listen-to/the-war-of-the-worlds-panic-was-a-myth/>
- Coldfarb, J.C. *On Cultural Freedom*. Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Curry, Andrew. "Here Are the Ancient Sites ISIS Has Damaged and Destroyed", *National Geographic*, rujan 2015., <http://news.nationalgeographic.com/2015/09/150901-isis-destruction-looting-ancient-sites-iraq-syria-archaeology/>
- Curry, Ann. *The Limits of Tolerance: Censorship and Intellectual Freedom in Public Libraries*. London; Lanham, Md.: The Scarecrow Press Inc., 1997.
- Dahl, Svend. *Povijest knjige*. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1979.
- Depeche Mode. "Enjoy the Silence". *Wikipedia*, zadnja promjena 15. kolovoz 2016, https://en.wikipedia.org/wiki/Enjoy_the_Silence
- Duhaček, Gordan. "Gavella povlači plakat za 'Fine mrtve djevojke'", *Tportal.hr*, 16.1.2013., <http://www.tportal.hr/kultura/kazaliste/237534/Gavella-povlaci-plakat-za-Fine-mrtve-djevojke.html>
- Elster, Jon. "Die Schaffung von Verfassungen: Analyse der allgemeinen Grundlagen" (1994) u: Ulrich K. Preuß, *Zum Begriff der Verfassung*, Frankfurt na Majni, 1994.
- Gorman, Michael. *Our Enduring Values: Librarianship in 21.st Century*. Chicago, London: American library Association, 2000.
- Hitchens, Christopher. "Assassins of the mind", *The Vanity Fair*, veljača 2009., <http://www.vanityfair.com/news/2009/02/hitchens200902>
- Hromin Sturm, Karino. *Politička biblija*. Zagreb: vlastita naklada, 2010.
- IFLA, "Code of Ethics for Librarians and other Information Workers", 12.8.2012., <http://www.ifla.org/news/ifla-code-of-ethics-for-librarians-and-other-information-workers-full-version>
- IFLA, "Internet and Children's Library Services", 5.8.2012., <http://www.ifla.org/publications/internet-and-children-s-library-services>

- Kiš, Danilo. *Censorship/Self-Censorship*. Index on Censorship, 15/1, siječanj 1986.
- Lasić-Lazić, Jadranka. *Znanje o znanju*. Zagreb: Filozofski fakultet – Zavod za informacijske studije, 1996.
- Lauc, Zvonimir. “O ustavnoj demokraciji”. *Politička misao*, vol. XXXV, br. 3, str. 137-147 (1998)
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. “Definicija. // Hrvatska enciklopedija”, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, pristupljeno 10. kolovoza 2016, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14198>
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. “Pedofilija. // Hrvatska enciklopedija”, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, pristupljeno 20.8.2016., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47290>
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža. “Riječ. // Hrvatska enciklopedija”, *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, pristupljeno 10. kolovoza 2016, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52863#top>
- Lešaja, Ante. *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Zagreb: Profil knjiga d.o.o.; Srpsko narodno vijeće, 2012.
- Machiavelli, Niccolo. *Vladar*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 1998.
- Manguel, Alberto. *Povijest čitanja*. Zagreb: Prometej, 2001.
- Martin, George R.R. *Igra prijestolja*. Zagreb: Algoritam, 2011.
- Mencken, Henry Louis. *A Book of Prefaces*. New York: A.A.Knopf, 1917
- Merkel, Wolfgang. *Transformacija političkih sustava*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, 2011.
- Milton, John. *Areopagitica*, ed. J.C.Suffolk. London: University Tutorial Press, 1968.
- Odak, Petar. “Pipi u zemlji političke korektnosti”, *Kulturpunkt.hr*, 26.3.2015., <http://www.kulturpunkt.hr/content/pipi-u-zemlji-politicke-korektnosti>
- Osmańczyk, Edmund Jan. *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*. London, Philadelphia: Taylor and Francis, 1985.
- Prpić, Ivan; Puhovski, Žarko; Uzelac, Maja. *Leksiokon temeljnih pojmova politike: abeceda demokracije*. Zagreb: Školska knjiga, 1990.

- Ravenščak, Ana Škiljić. “Bum Tomica nije pornografija, ostaje lektira za školarce”, *Večernji list*, 2.4.2013., <http://www.vecernji.hr/hrvatska/bum-tomica-nije-pornografija-ostaje-lektira-za-skolarce-532650>
- Rose, Fleming. “Why I Published Those Cartoons”. *The Washington Post*, 19.2.2016., <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/02/17/AR2006021702499.html>
- Sagan, Carl. *Cosmos, Part 11: The Persistence of Memory*, TV serija, režirao Adrian Malone, prezentirao Carl Sagan . SAD: PBS, 1980.
- Schermer, Michael. “What is Pseudoscience?”, *Scientific American*, 1.9.2011., <http://www.scientificamerican.com/article/what-is-pseudoscience/>
- Slobodna Dalmacija, “Reakcije stručnjaka: Zbog knjige *Zvijeri plišane* djeca neće biti gay”, 17.3.2009., <http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/44677/reakcije-strucnjaka-zbog-knjige-zvijeri-plisane-djeca-neece-biti-gay>
- Sova, Dawn B. *Literature suppressed on sexual grounds*. Infobase Publishing, 2006.
- Stipčević, Aleksandar. *Cenzura u knjižnicama*. Zagreb: Filozofski fakultet - Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1992.
- Stipčević, Aleksandar. *O savršenom cenzoru iliti priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1994.
- Stipčević, Aleksandar. *Sudbina knjige*. Lokve: Naklada Benja, 2000.
- Svilar, Neven. “Kolonijalna Pipi Duga Čarapa”, *Books.hr*, 11.11.2011., <http://www.books.hr/vijesti/sve/kolonijalna-pipi-duga-carapa>
- Šošić, Hrvoje. *Hrvatski politički leksikon*. Rijeka: Tiskara Rijeka, 1993. I. svezak (A-O)
- The Telegraph. “Prophet Mohammed cartoons controversy: timeline.”, 4.5.2015., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11341599/Prophet-Muhammad-cartoons-controversy-timeline.html>
- Tim, Trevor. “It's Time to Stop Using the 'Fire in a Crowded Theater' Quote”, *The Atlantic*, studeni 2012. <http://www.theatlantic.com/national/archive/2012/11/its-time-to-stop-using-the-fire-in-a-crowded-theater-quote/264449/> .
- UN Human Rights Office of the High Commissioner, “Convention on the Rights of the Child”(United Nations, 1989), Preamble., <http://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>
- Weber, Max. *Politika kao poziv*. Zagreb: Jesenski i Turk, 2006.

Cenzura odozdo: prilog raspravi o cenzuri i ulozi knjižnica u demokratskim društvima

Matija Panić

Sažetak: Diplomski rad raspravlja o fenomenu cenzure. Svrha rada je davanje doprinosa teorijskoj i normativnoj raspravi o cenzuri u kontekstu knjižnica i knjižničarstva. Rad analizira ustaljene definicije cenzure u hrvatskom i međunarodnom diskursu informacijskih znanosti i diskursu političkih znanosti. Nova definicija cenzure prezentirana je, kao i nova podjela cenzure prema subjektu: cenzura odozgo i cenzura odozdo. Njihove karakteristike opisane su na temelju selektivno odabranih povijesnih primjera. Rad raspravlja o pozitivnim i negativnim primjerima cenzure, identificira suvremene cenzorske tendencije i stavlja ih u kontekst knjižnica i knjižničarstva. Rad također raspravlja o društvenoj ulozi knjižnica u demokratskim društvima i njihovoj ulozi u suprotstavljanju i borbe protiv cenzure.

Ključne riječi: cenzura, cenzura odozgo, cenzura odozdo, knjižnice, knjižničarstvo, demokratska društva

Bottom-up censorship: contribution to the discussion on censorship and the role of libraries in democratic societies

Matija Panić

Abstract: The graduate paper discusses the phenomenon of censorship. The purpose of this paper is to contribute to theoretical and normative debate on censorship in the context of libraries and librarianship. The paper analyzes established definitions of censorship in Croatian and international discourse of information science and political science discourse. New definition of censorship is presented as well as new classification by subject: top-down censorship and bottom-up censorship. Their characteristics are described on the basis of selectively chosen historical examples. The paper discusses positive and negative examples of censorship, identifies contemporary censorious tendencies and puts them in context of libraries and librarianship. The paper also discusses the social role of libraries in democratic societies and their role in opposing and combating censorship.

Keywords: censorship, top-down censorship, bottom-up censorship, libraries, librarianship, democratic societies